

Ahmed b. Muhammed el-Esedî el-Mekkî ve "İhbâru'l-Kirâm bi AHBÂRİ'l-Mescidi'l-Harâm" Adlı Eseri Üzerine -I-

Öz: Kâbe, Kur'an-ı Kerim'e göre yeryüzünün ilk mabedidir. O, aynı zamanda Mekke-i Mükerrre ve çevresiyle birlikte, hac ibadeti ve menâsikinin mahallidir. Bu itibarla İslâm dini ve tarihi açısından çok büyük ehemmiyeti hâizdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'deki pek çok âyet, Hz. Peygamber'in pek çok hadisi ve fıkıh külliyatına dercedilmiş geniş malumat buna işaret etmektedir. Bu arada Kâbe ve Mekke'nin, İslâm tarihçilerinin en cazip konuları arasına girdiği söylenebilir. İslâm'ın ilk dönemlerden itibaren İslam tarihçileri, dini, siyâsî, ilmi, kültürel ve benzeri yönleriyle Kâbe, Mekke, Harem-i Şerif ve müştemilatının, önemi, mahiyeti, tarihi ve faziletlerine dair eserler vermişlerdir. Mekke ve Kâbe tarihi hakkında eser telif eden âlimlerden biri de Osmanlı dönemi (11/17. yüzyıl) âlimlerinden *Ahmed b. Muhammed el-Esedî el-Mekkî*'dir. Bu çalışmada, onun hayatı ve konuya dair "*İhbâru'l-Kirâm bi AHBÂRİ'l-Mescidi'l-Harâm*" isimli eserinin muhtevâsı üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Bu çalışmanın devamı niteliğini taşıyacak ikinci makalede *İhbâru'l-Kirâm*'in tahkiki metni neşredilerek, nüsha farklılıkları gösterilecektir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Mekke, Mescidi'l-Harâm, Kâbe, el-Esedî, İhbâru'l-Kirâm.

A Study on Ahmad b. Muḥammad al-Asadī al-Makkī and on His Book Called *Iḥbârü'l-Kirâm bi-Aḥbâr al-Masjidi al-Ḥarâm -I-*

Abstract: As it is known, the Ka'ba is the first temple of the world according to the Qur'an. It is also the place of pilgrimage and ritual along with Mecca and its environs. In this respect, it has a great importance in terms of the religion and history of Islam. As a matter of fact, many verses in the Qur'an refer to many hadiths of the Prophet Muhammad and extensive information included in the corpus of fiqh indicate this. In the meantime, it can be said that the Ka'ba and Mecca are among the most attractive subjects of Islamic historians. Since the first periods of Islam, Islamic historians have produced works on the Kaaba, Mecca, Harem-i Sharif and its annexes, their nature, history and virtues with their religious, political, scientific, cultural and similar aspects. One of the scholars who wrote works on the history of Mecca and the Ka'ba is Ahmed b. Muhammad al-Asadi al-Makki. In the present study, it will be tried to focus on his life and the content of his work named "*Iḥbârü'l-Kirâm bi Aḥbârî'l-Mescidi'l-Harâm*". In the second article, which will be the continuation of this study, the authenticated text of "*Iḥbârü'l-Kirâm*" will be published and the differences in copies will be shown.

Keywords: Islamic history, Mecca, Masjid al-Haram, Ka'ba, al-Asadi, İhbâru'l-Kirâm.

Nilgün
ÇEVİK*

Tahsin
KOÇYİĞİT**

* Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: nilguncevik@hotmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4736-1471>.

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü, Siyer-i Nebi ve İslâm Tarihi Anabilim Dalı. E-posta: tahsin.kocyigit@ege.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4017-7682>.

Giriş

İslâm'ın temel rükünlerinden hac ibadeti ve yeryüzünün ilk mâbedi,¹ Müslümanların ilk kiblesi Kâbe'nin değeri ve önemi izahtan varestedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'deki pek çok âyet², Hz. Peygamber'in hadisleri³ yanında fıkıh ilminin ibadet boyutunu ele alan malumât buna işaret etmektedir. Bütün bunların yanında İslâm ulamâsı, özellikle tarihçiler ilk dönemlerden itibaren dinî, ilmî, kültürel, coğrafi, siyasi, ekonomik ve benzeri açılardan hac ibadeti ve menâsiki yanında Kâbe, Harem-i Şerîf ve müştemilâtı (Hacer-i Esved, Hicr-i İsmâil, Kapısı, Kisvesi, Mültezem, Metâf, Rükûnlar, Altinoluk ve Zemzem Kuyusu) gibi unsurların tarihi, mahiyeti ve faziletlerinden bahseden eserler kaleme almışlardır.⁴

Kâbe-i Muazzama'nın tarihine dair Osmanlı döneminde telif edilen eserlerden biri de İzmir Milli Kütüphanesinde el yazma nüshasını tespit ettiğimiz 11/17. yüzyıl âlimlerinden, Ahmed b. Muhammed el-Esedî el-Mekkî'nin "*İhbâru'l-Kirâm bi Ahbâri'l-Mescidi'l-Harâm*" adlı eseridir. Söz konusu esere geçmeden önce Esedî'nin hayatı üzerinde durmakta fayda görüyoruz.

1. Ahmed b. Muhammed el-Esedî

1.1. Hayatına Dair Kaynak ve Çalışmalar

Esedî'nin hayatı, tahsili ve kişiliğine dair terâcim eserlerinde, ne yazık ki, sadra şifa olacak ayrıntı mevcut değildir. Buna rağmen Cemâleddîn Muhammed b. Ebû Bekr eş-Şillî Bâ 'Alevî el-Hadramî'nin (öl.1093/1682); "*İkdü'l-Cevâhir ve'd-*

---

¹ Kur'ân-ı Kerîm, çev. Hayrettin Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007). Âli İmrân, 3/96.

² Bk. Ömer Özsoy - Güler, İlhami, *Konularına Göre Kur'ân (Sistemantik Kur'an Fihrisi)*, (Ankara: Fecr Yay. 2006), 360-366.

³ Bazı örnekler için bk. Buḥârî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl, *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, nşr. Muḥammed Zuheyri en-Nâsir, 9 Cilt, (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422H.), 2/148; Muslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-'Adl 'ani'l-'Adl ilâ Resûlillâh*, nşr. Heyet, 7 Cilt. (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014), 2/966; İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Kazvî'nî, *es-Sünen*, nşr. Heyet, 4 Cilt. (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015), 4/181; Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, nşr. 'Adil Muḥammed, 'Ammâr 'Abbâs, I-VIII, (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436/2015), 426.

⁴ Meşhur bazı örnekler için bk. Hasan el-Basrî, *Fezâ'ilü Mekke ve's-Sekeni bihâ* nşr. Dr. Sâmi Mekki el-Anî, (Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, ty.); Fâkihî, Ebû Abdullah Muḥammed b. İshak b. el-Abbâs, *Ahbâru Mekke fî Kadimî'd-Dehr ve Hadîsîh*, nşr. 'Abdumelik 'Abdullâh Dehîş (Beyrut: Dâru Hadar, 1414H.)

*Dürer fi Ahbâri'l-Karni Hâdî Aşar*⁵ Emîn b. Fazlullâh el-Muhibbî'nin (öl.1111/1699-1700); *"Hulâsatü'l- Eser*,⁶ Tâceddin Ali es-Sincârî'nin (öl.1125/1713-1714); *"Menâihu'l-Kerem fi Ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve Vülâti'l-Harem"*,⁷ Bağdatlı İsmail Paşa'nın (öl. 1338/1920); *"Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin"*⁸ ile *"İzâhu'l-Meknûn"*,⁹ Hayrettin Zirikli'nin (öl.1396/1976); *"el-A'lâm: Kâmûsü Terâcim li-Eşheri'r-ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn"*,¹⁰ Ömer Rıza Kehhâle'nin (öl.1987); *"Mu'cemu'l- Müellifin"*,¹¹ Muhammed el-Habîb el-Hîle'nin; *"et-Târih ve'l-Muerrihûn"*¹² ve Abdullah b. Muhammed el-Gazî el-Mekki el-Hanefî'nin (öl.1365/1946), *"İfâdetü'l-Enâm bi-Zikri Ahbâri Beledillâhi'l-Harâm ma'a Ta'likihî'l-Musemmâ bi-İtmâmi'l-Kelâm"*¹³ adlı eserleri az da olsa müellife ait malumat sunmaktadır. Ayrıca Ahmet Teymur Paşa'nın (öl.1930) Kahire'deki şahsî kütüphanesi için hazırladığı *"Fihrisü'l-Hizâneti'l-Teymûriyye"* adlı eseri, bu yönüyle, diğerlerinden pek de farklı değildir.¹⁴ Bu arada, İbrahim Hûri'nin, *"Fihrisü Mahtûtâti 'İlmü'l- Coğrafiya ve'l-Dârü'l-Kütübîz-Zâhiriyye"*¹⁵ si ile Muhammed Habîb el-Hîle'nin, *"et-Târih ve'l-Mu'errihûn bi*

⁵ Şillî, Muhammed b. Ebi Bekr b. Ahmed eş-Şillî Bâ 'Alevî, *'İkdu'l-Cevâhir ve'd-Dürer fi Ahbâri'l-Karni'l-Hadî 'Aşar*, thk. İbrâhim Ahmed el-Makhafî (San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 2003). Şillî ve hayatı hakkında bk. Mustafa L. Bilge, "Şillî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay. 2010), 39/163-164.

⁶ Muhibbî, Muhammed el-Emîn, *Hulâsatü'l-Eser fi A'yâni'l-Karni'l-Hâdî 'aşer*, (Beirut: Dâru Sâdir, ts.), 1/ 325-327.

⁷ Sincârî, Ali b. Tâcüdî'nin b. Takiyyüddin, *Menâihu'l-Kerem fi Ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve Vülâti'l-Harem*, nşr. C. Abdullah el-Misrî, (Mekke, 1998), Mukaddime, 1/73-74.

⁸ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin, Esmâ'ü'l-Müellifin ve âsârü'l-Musannifin* (Beirut: Dâru İhyâit-Turâşî'l-Arabî, ts.), 1/160.

⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn* (Beirut: Dâru İhyâit-Turâşî'l-Arabî, 2010), 239.

¹⁰ Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm: Kâmûsü Terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah (Beirut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), 1/238.

¹¹ Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-Muellifin: Terâcimü Musannifi'l-Kütübî'l-Arabiyye* (Beirut: Dâru İhyâit-Turâşî'l-Arabî, yy.), 1/251.

¹² Hîle, Muhammed Habîb, *et-Târih ve'l-Muerrihûn bi-Mekke mine'l-Karni's-Sâlisil-Hicri ilâ Karni's-Sâlisel 'Aşer*, (Mekke: Müessesetü'l-Furkân li't-Turâşî'l- İslâmî, 1994), 334.

¹³ Gâzî, Abdullah b. Muhammed el-Mekkî el-Hanefî, *İfâdetü'l-enâm bi-zikri ahbâri Beledillâhi'l-Harâm ma'a Ta'likihî el-Musemmâ bi-İtmâmi'l-Kelâm*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2009), 2/264.

¹⁴ Ahmet Teymur Paşa, *Fihrisü'l-Hizâneti'l-Teymûriyye* (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Misriyye, 1948), 3/15. Şillî, *'İkd*, 1/289.

¹⁵ Hûri, İbrahim, *Fihrisü Mahtûtâti 'İlmü'l- Coğrafiyâ ve'd-Dâri'l kütübîz-Zâhiriyye*, (Dimeşk: Matbû'atü Mecme'u Luğati'l-Arabiyye, Dimeşk 1389/1969), 78.

Mekke”sinde¹⁶ “*İhbâru'l-Kirâm*”ın kısa bir tanıtımı görülebilir.

Öte yandan *İhbâr*'ın İzmir Milli Kütüphanesinde (İMK) bulunan nüshası dışında üç farklı nüshasını tahkik ederek neşre hazırlayan Dr. Hafız Gulâm Mustafa, çalışmasının girişinde Esedî'nin hayatını da dercetmiş, fakat Şillî ve Ahmet Teymur Paşa'nın söz konusu eserlerini göremediğini, Muhibbî'nin *Hulâsâtü'l-Eser*'inde zikrettikleriyle yetinmek zorunda kaldığını belirtmiştir.¹⁷

1.2. Esedî'nin hayatı

Ahmed b. Muhammed el-Esedî el-Mekkî (el-Yemenî eş-Şâfi'î), nisbesinden de anlaşılacağı üzere, Esed kabilesine mensuptur. 1035/1625-1626¹⁸ yılında Mekke'de doğmuş, yine bu şehirde yetişmiştir.¹⁹ Ancak, Şillî²⁰ ve Ahmet Teymur Paşa,²¹ onun doğum tarihinin 1029/1619-1620 olduğunu ifade etmektedir. Ancak bu iddia, görebildiğimiz kadarıyla, diğer kaynaklarca teyit edilmemektedir.

Esasen Yemen asıllı olan Esedoğulları'nın çoğu, günümüzde Arap yarımadasının güneyinde kalan, halk dilinde “Câzân”,²² -daha fasih haliyle- “Cevzân”²³ adlı yerleşim merkezinde ikamet etmekteydiler. Müellifin soyu sözkonusu kabilenin *Âl-i Hâlid* boyunun meşhur fakihlerinden Esed b. 'Âmir'e dayanmaktaydı. İlim ve irfan sahibi olan Âl-i Hâlid boyu, mârifetullâha vakûfiyetleriyle biliniyordu.²⁴ Bazı eserlerde, Esed b. Âmir'in -oldukça mübalağalı bir ifadeyle- 180 yaşında vefât ettiği ifade edilmektedir. Elbette mevcut tarihî bilgilerle bunu teyit etme imkânına sahip değiliz. Ancak ömrünün uzun olması sebebiyle kendisine *muammer/uzun ömürlü* lakabının verildiğini görüyoruz.²⁵

Esedî, küçük yaşlarından itibaren dinî ilimleri tahsil etmeye başladı. Babası ve ilk hocası, döneminin büyük âlimlerinden Muhammed b. Ahmed el-Esedî el-'Arîşî'den²⁶ (öl. 1060) ilk temel ilimleri tahsil etti. İlim yolculuğuna ilk

¹⁶ Hîle, *et-Târih*, 440.

¹⁷ Esedî, Ahmed b. Muhammed, *İhbâru'l-Kirâm bi-Ahbâri'l-Mescidi'l-Harâm*, thk. Hafız Gulâm Mustafa (Kahire: Dârü's-Sahve, 1985), Mukaddime kısmı, 26.

¹⁸ Muhibbî, *Hulâsâtü'l-Eser*, 160; Zirikî, *el-A'lâm*, 1/138; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1/251, el-Hîle, *et-Târih*, 334.

¹⁹ Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 1/325; Zirikli, *el-A'lâm*, 1/138; Hîle, *et-Târih*, 335.

²⁰ Şillî, *'İkd*, 1/289.

²¹ Ahmet Teymur Paşa, *Fihrisü'l-Hizâneti'l-Teymûriyye*, 3/15.

²² Zirikî, *A'lâm*, 238; Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 4/325, Şillî, *'İkd*, 1/292.

²³ Şillî, *'İkd*, 292.

²⁴ Hîle, *et-Târih*, 334.

²⁵ Şillî, *'İkd*, 292.

²⁶ el-'Arîşî, Yemen'in Hicaz yönünde bulunan Haraz bölgesinde bir köydür. 'Abdulhayy b. Ahmed el-

adımlarını böylece atmış oldu. Ayrıca Mekke'nin önde gelen ulemâsından Allâme Muhammed b. 'Allân es-Siddikî el-Mekkî²⁷ (1057/1647), İmam Ali b. Abdulkâdir et-Taberî²⁸ ve Şeyh Muhammed et-Tâifî²⁹ den de ilim tahsilinde bulunduğunu belirtmeliyiz.³⁰

1.3. Kişiliği ve Vefâtı

Kaynakların ifade ettiğine göre, zâhirî ilimlerle iştigali yanında Esedî, ibadete fazlaca düşkün, şeriata sınıksız bağlı, dinî hassasiyeti yüksek ve nebevî ahlâk ve edebe sahip bir zâttı. Gündelik zorunlu ihtiyaçlarını karşılama dışında insanların içine pek karışmaz, toplumdan elini eteğini çeker, inziva hayatı yaşardı. İffet elbisesini kuşanmış, elindeki ve avcundakiyle yetinmesini bilen kanaat sahibi bir âlimdi.

Esedî, yine doğduğu şehir olan Mekke'nin Şebîke/Şübeyke³¹ mahallesinde vefat etmiştir. Doğum tarihinde olduğu gibi vefat tarihiyle ilgili kaynaklarda 1066/1656³² ve 1066/ 1657³³ gibi farklı rakamlar teleffuz edilmektedir. Onun

'Akrâ' İbnu'l-İmâd, *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâr men zeheb*, nşr. Mahmûd el-Arnâvût (Dimaşk-Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1986), 9/34; Esedî, *İhbâru'l-Kirâm*, Mukaddime, 27.

²⁷ İbn 'Allân (ö.1057/1648), Arap dili ve edebiyatı, kıraat, fıkıh ve tasavvuf ilimleri ile meşgul olmuş, tefsir, hadis ve tarih ilimlerine vukufiyetle temayüz etmiş, bu alanlarda pek çok eser vermiş bir âlimdir. (Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, 5/157, Şillî, *'İkd*, 1/272.) Baba tarafından Hz. Ebu Bekir, anne tarafından Hz. Hasan'ın soyundan geldiği bilinen İbn 'Allân'ın derslerine özellikle Cava ve Yemenlilerin çokça teveccüh ettiği söylenmektedir. (İbn 'Allân, *ez-Zühr ve'l-'Udde fî Şerhi'l-Bürde* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 41. Sâmi es-Sakkâr, "İbn Allân", 29/307.) Elliden fazla âlim yetiştirmesi, onun takdire şayân hasletlerinden biri olarak dile getirilmektedir. İbn 'Allân, *ez-Zühr*, 43.) Ayrıca bk. Sâmi es-Sakkâr, "İbn 'Allân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay. 1999), 19/307-308.

²⁸ Ali b. Abdulkâdir et-Taberî (öl. 1070/1659-60), Mekke ulemâ ve ümerasına dair kapsamlı bilgiler içeren "*el-Ercü'l-Miskî ve't-Târihu'l-Mekkî*" isimli hacimli eserin sahibidir. bk. Cenedî, Ebû Sa'îd el-Mufaddal b. Muḥammed el-Mukrî, *Fezâ'ilü Mekke*, nşr. Ebû 'Ubeyde Cûde Muḥammed, (eş-Şâmile ez-Zehbiyye, 1441H.), Mukaddime kısmı, 15; İbn 'Allân, *Neşru Elviyeti't-Teşri'f bi'l-'İlâm ve't-Ta'rîf bi men lehü Velâyetu 'Imâratı mâ Sekata mine'l-Beyti's-Şerîf*, thk. Muhammed Ebû Bekir Abdullah Bazib, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001), Mukaddime kısmı, 16.

²⁹ Muhammed b. Abdulmun'im et-Tâifî (1004-1052/1569-1642), nahiv ve fıkıh ilimleriyle iştigal etmiş, Şâfi mezhebine mensup Mekkeli bir âlimidir. Bazı eserleri şunlardır: *Şerh 'ale'l-mukaddimetü'l-Ercümiyye*, *Havâş 'alâ Şerhi'l-Menhec*, *Havâş 'ale'n-Nihâye li-Şems er-Remlî*. bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, 10/260.

³⁰ Muhibbî, *Hulâsatü'l-Eser*, 4/325; Şillî, *'İkd*, 1/ 289; Gâzî, *İfâdetü'l-Enâm*, 2/264.

³¹ Şillî, *'İkd*, 289. Şübeyke/Şebîke mahallesine için bk. Eyüb Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Harâmeyn, Haremeyn Tarihi, Mir'at-ı Mekke*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018) 1/ 212, 259

³² Hayreddin Zirikli, *A'lâm*, 238. Kehhâle, Ömer Rızâ *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, 251.

³³ Hîle, *et-Târih*, 251.

31 veya 37 yaşlarındayken vefât ettiğİ³⁴ bilgisinden hareketle genç denilebilecek bir yaşta ebedî âleme göç ettiğİ anlaşılmaktadır.

1.4. Eserleri

1. *İhbâru'l-Kirâm bi-Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm*, (Bu makaleye konu olan eser)

2. *İthâfu'l- Kirâm bi Fadâili Kâbeti'l- Ğarâi ve'l- Beledi'l- Harâm*.³⁵

3. *Tabakâtu'ş-Şâfi'iyye*.³⁶

4. *"Kalâidü'l-Nuhûr bi Nazmi'ş-Şüzûr İbn-i Hişâm"*.³⁷ Bu eserde, Esedî, Cemâleddîn b. Hişâm'ın, *Şüzûr li'bn-i Hişâm*³⁸ adlı eseri nazma dökmüştür. Bu eser, nahiv ilminin büyük otoritelerinden kabul edilen İbn Hişâm'ın (öl. 762) daha sonra şerhini³⁹ de kaleme aldığı meşhur eseri olup, Esedî, eseri nazma dökerken, diğİer şiiirleri gibi, ifadeleri tatlı, manası kolay bir üslupla şairlik yönünü de gözler önüne sermektedir.

2. İhbâru'l-Kirâm bi Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm Adlı Eseri

2.1. Kaynakları

Esedî'nin *İhbâru'l-Kirâm* adlı eserini kaleme alırken yararlandığı bazı müellifleri yeri geldikçe bizzat zikrettiğİ görülebilir. Bunlar Hasan el- Basrî⁴⁰,

³⁴ Esedî, *İhbâru'l-Kirâm*, thk. Hafız Mustafa Gulâm, 29.

³⁵ Zirikli, *A'lâm*, 1/238. *İthâfu'l- Kirâm bi Fadâili Kâbeti'l- Ğarâi ve'l- Beledi'l- Harâm* hakkında *İhbâru'l-Kirâm bi Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm* adlı kitabın ihtisarı olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bu eser, Birlesik Arap Emirlikleri, Dubai'de faaliyet gösteren Cuma Al-Majid Kültürel Miras Merkezi (Juma Al-Majid Center For Culture And Heritage) (www.almajidcenter.org) arşivinde, 377483 materyal numarası ile kayıtlıdır.

³⁶ Hîle, *et-Târih*, 336; Sincârî, Ali, *Menâihu'l-Kerem*, 1/73. Ayrıca bu eser, Birlesik Arap Emirlikleri, Dubai'de faaliyet gösteren Cuma Al-Majid Kültürel Miras Merkezi (Juma Al-Majid Center For Culture And Heritage) (www.almajidcenter.org) arşivinde, 451538 materyal numarası ile kayıtlıdır.

³⁷ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, 1,160; Zirikli, *A'lâm*, 1/138, Hîle, *et-Târih*, 334, Şillî, *'İkd*, I, 271. Bu eserin elyazma bir nüshası Kahire'de Teymûriye Kütüphanesi, Tarih Bölümü, 240 numarada muhafaza edilmektedir. bk. *Hâfız Ğulâm Mustafa*, *"Mahtûta Mühimme li-Kitâb 'İhbâru'l-Kirâm bi-Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm"* 1 (1976), 80.

³⁸ Cemâleddîn b. Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aĥmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf. Cemâleddîn İbn Hişâm, *Metnu Şuzûri'z-Zeheb*, (yyy. Maţba'atu Muştafâ el-Bâbî el-Halebî, ty.)

³⁹ Cemâleddîn b. Hişâm, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Aĥmed b. 'Abdullâh İbn Yûsuf, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb fi M'arifeti Kelâmi'l-'Arab*, nşr. 'Abdu'l-Ğanî ed-Dekr (Suriye: eş-Şeriketü'l-Muttehede li't-Tevzî'i, ts.)

⁴⁰ Vr. 7a.

Ezrakî⁴¹, Fâkihî⁴², Fâsî⁴³, Vâkîdî⁴⁴, İbn Zahîra⁴⁵, Kudbiddin Nehrevâlî⁴⁶, Muhibbî et-Taberî⁴⁷, Celâleddîn es-Suyûtî⁴⁸, Zerkeşî⁴⁹, Buhârî⁵⁰, Nevevî⁵¹, İbn Hacer el-'Askalâni⁵², Sem'ânî⁵³, Mâverdî⁵⁴,

Makdisî⁵⁵, İbn Kesîr⁵⁶, İbn Allân⁵⁷, İbnü'l-Cemê'a⁵⁸, Tirmîzî⁵⁹, Vâhidî⁶⁰, Süheylî⁶¹, İbn Kuteybe ed-Dîneverî⁶², İbn Ziyâ⁶³, Nisâburî⁶⁴ ve Sübkî'nin⁶⁵ eserleridir.

Bu arada müellifin her kullandığı rivayet ya da kaynağı belirttiğini söyleyemeyiz. Ancak onun çoğu kere müellif ve eser zikretmeksizin bu kaynaklardan yararlandığı, hatta bazı pasajlarını aynen alıntılardığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Burada sözü fazla uzatmamak için, bu tür alıntı örneklerine ileride eserin muhtavasıyla ilgili bilgi verirken temas edilecektir.

---

⁴¹ Vr. 7b ve farklı yerler.

⁴² Vr. 14a.

⁴³ Vr.30a ve farklı yerler.

⁴⁴ Vr. 30b.

⁴⁵ İbn Zahîra, *el-Câmi' u'l-Latîf fî Fazli Mekke ve ehlihâ ve binâ'î'l-Beyti's-Şerîf* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2003). Vr. 4b.

⁴⁶ Vr. 16b. bk. Nehrevâlî, Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî, *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beytillâhi (Beledillâhi)'l-Harâm*, ts.

⁴⁷ Vr. 19b.

⁴⁸ Vr. 6a.

⁴⁹ Vr. 16b.

⁵⁰ Vr. 29a.

⁵¹ Vr. 20b.

⁵² Vr. 7a, 8b.

⁵³ Vr. 28a.

⁵⁴ Vr. 16a.

⁵⁵ Vr. 16b.

⁵⁶ Vr. 12b.

⁵⁷ Vr. 17b.

⁵⁸ Vr. 5a.

⁵⁹ Vr. 2b.

⁶⁰ Vr. 3a.

⁶¹ Vr. 5a.

⁶² Vr. 5a.

⁶³ Vr. 8b.

⁶⁴ Vr. 7a.

⁶⁵ Vr. 7a.

2.2. Eserin Temize Çekilmesi

Eserin ilk iki sayfası, müellifin oğlu tarafından kaleme alınmış, kitabın mukaddimesi ile üç bölüm ve hatimesi ise Esedî tarafından yazılmıştır. Bölümler içerisinde yeri geldikçe bazı meselelerde müellifin oğlunun da katkılarının bulunduğu, kimi boşlukları tamamladığı anlaşılmaktadır.⁶⁶

Müellifin oğlunun eserin mukaddimesindeki ifadelerinden anlaşıldığına göre, Ahmed b. Muhammed el-Esedî el-Mekkî eseri vefatından önce müsvedde halinde yazmış, bazı yerleri sonradan ilave yapmak üzere boş bırakmıştı. Esedî vefat ettikten sonra eserin müsveddesi, oğlu tarafından alınıp temize çekilmiş, babasının sonradan tamamlamak üzere boş bıraktığı bazı yerlere faydalı bilgiler eklemiştir.⁶⁷ Ancak eserde bütün bunları yapan müellifin oğlunun ismi zikredilmemektedir. Bu arada Şillî, Esedî'nin oğlunun isminin, dedesine nispetle Muhammed olabileceğini dillendirmektedir.⁶⁸ Ayrıca Esedî, Sultan IV. Murad'ın Kâbe'yi inşası, Muallâ Kabristanı ve bunların dışındaki bazı konuları da eserine eklemek istediğini belirtmiş olmasına rağmen,⁶⁹ oğlu tarafından ikmal edilen diğer işler gibi muhtemelen buna da ömrü yetmemiş olabilir.

2.3. Eserden İstifade Eden Âlimler

Esedî'nin eserinden pek çok âlimin yararlandığı söylenebilir. Örneğin çağdaş âlim Muhammed Tâhir el-Kürdî,⁷⁰ Sultan IV. Murad'ın babası Sultan I. Ahmed zamanındaki Kâbe'nin tamir ve tadilatını, Esedî'nin mezkûr eserinden iktibas etmiştir.⁷¹ Ayrıca, Ebu'l-Velid el-Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke* adlı eserinin Türkçe tercümesine, Ezrakî'nin vefatından sonra vukû bulan olaylar ilave edilmiştir. Bu ilave bölümde, Kâbe'nin 11. inşası da yer almakta olup, burada Esedî kaynak gösterilmiştir.⁷²

---

⁶⁶ Sincârî, 73.

⁶⁷ Vr. 1b.

⁶⁸ Şillî, *'İkd*, 335.

⁶⁹ Vr. 1b.

⁷⁰ Muhammed Tâhir b. Abdülkâdir b. Mahmûd el-Kürdî el-Mekkî, 1903-1980 yılları arasında yaşamıştır.

⁷¹ Kürdî, Muhammed Tâhir b. Abdülkâdir b. Mahmûd el-Kürdî el-Mekkî, *Târîhu'l-Kavîm li Mekke ve Beyti'llâhi'l-Kerîm*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş (Beyrut, y.y., 1425H.), 3/131; Mekke, Mescid-i Harâm ve Kâbe tarihine dair olan, harita ve fotoğraflara da yer verilen bu kapsamlı eser altı cilttir. Bu eser için bk. Özel, Ahmet, "Muhammed Tâhir b. Abdülkâdir b. Mahmûd el-Kürdî el-Mekkî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2019), Ek-2/110.

⁷² Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fi hâ mine'l-Âsâr (Mekke Tarihi)*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, (Ankara: Ankara Okulu, 2017, Ekler bölümü, 613.

2.4. Eserin Farklı Nüshaları

Dünyanın değişik kütüphanelerinde eserin başka nüshalarının muhafaza edildiğini, Dr. Hafız Gulâm Mustafa tarafından yapılan çalışma⁷³ ile öğrendik. Bu çalışma 1985 yılında Kahire’de yayınlanmış olup, muhakkikin dört nüshayı tespit ettiği ve bunlardan üç nüshayı tahkik ettiği görülmektedir.⁷⁴ Bu nüshaların arasındaki farkları detaylı olarak açıklayan Dr. Hafız Gulâm Mustafa’nın bizim üzerinde çalıştığımız İzmir Milli Kütüphanesi nüshasından⁷⁵ haberdar olmadığını yukarıda ziktermiştik. Muhakkikin tespit ettiği diğer dört nüsha şunlardır:⁷⁶

- 1- Âzâd Mevlâna Kütüphanesi, Hind, Habib Kanj nüshası.
- 2- Teymuriye Kütüphanesi, 1255, Kahire nüshası.
- 3- Zâhiriye Kütüphanesi, 1154-Dımeşk nüshası.
- 4- Mekke, Faydıye Kütüphanesi nüshası. Mekke nüshasını tespit etmesine rağmen bulamadığı için diğer üç nüsha üzerinde tahkik yaptığı ifade edilmektedir.

2.5. Elimizdeki Nüsha

İhbâru’l-Kirâm’ın bir elyazması İzmir Milli Kütüphanesi (İMK), 357/8 numaralı demirbaşa kayıtlı olduğunu tespit ettik.⁷⁷ Aynı zamanda merhum Prof. Dr. Ali Yardım (1939-2006)⁷⁸ tarafından hazırlanan İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu’nda⁷⁹ 541. sırada yer aldığı görülmüştür. Bu arada Merhum Ali Yardım’ın, “*kataloglarda da rastlanmayan bu eserin müellifi ve adı hakkında tereddüdümüz vardır*”⁸⁰ notunu düşmesi dikkatimizi celbetti. Ancak

⁷³ Hâfız Gulâm Mustafa, “Mahtûtatü mühimmetü li kitab, İhbâru’l-Kirâm bi-Ahbârî’l-Mescidi’l-Harâm”, *Mecelletü’l-Mecmu’u’l-İlmi’l-Hind* (Hindistan: Aligarh Muslim University (AMU) Yayınları, 1976), 1/69-90.

⁷⁴ Hâfız Gulâm Mustafa, “Mahtûta Mühimme”, 73.

⁷⁵ İzmir Millî Kütüphanesi 257/8 demirbaş numarasında kayıtlı olan eser için bk. Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu* (İzmir: İzmir Millî Kütüphane Vakfı Yayınları, 4 cilt, 1992-1997), 1/ 245.

⁷⁶ Esedî, *İhbâru’l-Kirâm*, thk. Hafız Mustafa Gulâm, Mukaddime kısmı, 16.

⁷⁷ Yardım, Ali, *İzmir Millî Kütüphane Kataloğu*, 1/145.

⁷⁸ Yardım, Mustafa Sinan, “Yardım, Ali”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), EK-2/674-675.

⁷⁹ Merhum Yardım ve hazırladığı katalog hakkında bk. Fayda, Mustafa, “Prof. Dr. Ali Yardım (1939 - 2 Ocak 2006)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Şubat 2004), 179-183.

⁸⁰ Ali Yardım, *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, 1/245.

günümüzün teknolojik imkânları sayesinde⁸¹ yaptığımız araştırmalarla söz konusu tereddütün giderildiğini ifade edebiliriz.⁸²

Bu araştırmalar neticesinde *İhbâr*'ın özetleri nev'inden (muhtasar/ihtisar edilmiş) elyazma nüshalara da ulaştık. Bunların ilki, "*Risâle fî İntihâbi Ahbârî'l-Kirâm bi Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm*,"⁸³ diğeri, "*Müntehâbü Ahbârî'l-Kirâm bi Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm*" dır.⁸⁴ Ayrıca eserin yukarıda sözü edilen Gulâm Mustafa tarafından yapılan ilk tahkikli neşrinin de bizlere önemli ölçüde yol gösterdiğini yeri gelmişken belirtmeliyiz.

İzmir Milli Kütüphanesinde bulunan "*İhbâru'l-Kirâm*", Arapça, nesih hattı ile yazılmıştır. Toplam 30 varaktan oluşmakta olup, eksik ve/veya yırtık varak bulunmamaktadır. Yazımında siyah ve kırmızı mürekkep kullanılan kitabın neredeyse tamamı okunabilir durumdadır. Her sayfasında 23 satır mevcuttur. Sayfalar 16x22 cm. boyutundadır. Yazılı alanın boyutları ise 8,5x17 cm.'dir. Ancak, eserin zamanla epeyce yıpranmış olduğu ve yaprak kenarlarının kırılmaya yüz tuttuğu dikkati çekmektedir.

Elimizdeki nüsha, müellif nüshası olmayıp, Ali b. Ali el-Mağnisâvî tarafından, h. 26 Şevvâl 1155/24 Aralık 1742 tarihinde Mekke-i Mükerrreme'deki Süleymaniye Medresesinde⁸⁵ istinsah edilmiştir. Müstensih el-Mağnisâvî'nin metni, yazısının düzgün ve okunaklı olmasına özen göstererek istinsah ettiği dikkat çekmektedir. Fakat bütün bu titizliğine rağmen zaman zaman ufak

---

⁸¹ Kütüphane kataloglarına internet ağı aracılığıyla ulaşma imkânının bulunmadığı bir dönemde söz konusu kataloğu yayıma hazırlama zahmeti bulunan merhum Yardım hocamızın hizmetini hayırla yâd ederken, onun yazma eserler alanında son derece titiz olduğunu da özellikle ifade etmemiz gerekir.

⁸² Muhibbî, *Hulâşatü'l-eşer*, 1/ 325; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1/160; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/ 238; Hîle, *et-Târih*, Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, 1/ 251; Şillî, *'İkd*, 1/ 271.

⁸³ Bu eser, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde, *Mecmu'âtü'r-Resâil* in ikinci risalesi olup 13-14 varaklar arasında yer almaktadır. Toplam iki varaktan ibaret olup, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu eserin ismi kataloğa yanlış olarak "Ahyâr" olarak geçmiştir. Doğrusu risalenin ferağ kaydında da işaret edildiği üzere "Ahbâr" şeklinde olmalıdır. Bk. <http://yazmalar.gov.tr/eser/risale-f%C3%AE-intihabi-ahbaril-kiram-bi-ahyaril-mescidil-Harâm/32269> (Erişim Tarihi: 25.08.2021).

⁸⁴ *Müntehâbi Ahbârî'l-Kirâm bi-Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm*, adlı risale, Dubai'de (Birlesik Arap Emirlikleri) faaliyet gösteren Juma al-Majid Center for Culture and Heritage adlı kurumun arşivinde, 504485 demirbaş numarasında kayıtlı olup yine iki varaktan oluşmaktadır. Bk. www.almajidcenter.org (Erişim Tarihi: 25.08.2021). Yeri gelmişken şunu da ilave etmek gerekir ki, genel itibarıyla "*İntihâb*" ve "*Müntehâb*" adlı risaleler, bir eserin muhtesâsından seçilerek telif edilmiş eserlerdir. Bk. Durmuş, İsmail, "Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 2006), 31/57.

⁸⁵ Vr. 30b.

tefek denilebilecek hatalarını da o varakların kenarına düzeltme veya açıklama şeklinde not etmeyi ihmal etmemiştir. Ancak bunların kitapta kirli bir görüntü oluşturmadığını da kaydetmemiz gerekir.

2.6. Eserin Muhtevası

Elimizdeki el yazma nüshası, isminden de anlaşılacağı üzere Mescid-i Harâm, Kâbe ve Mekke'ye ilişkin rivâyetler esas alınarak kaleme alınmış, Kâbe-i Muazzama ve faziletleri ile Mekke şehir tarihi üzerine yoğunlaşmıştır. Eserde, Kâbe'nin zaman zaman inşasında yer alan ve burada medfûn peygamberlerden söz edilerek, Kısas-ı Enbiyâ'dan kesitler sunulmuştur. Ardından, Kâbe'nin durumu İslam öncesi, Hz. Peygamber dönemi ve sonraki süreçleriyle kronolojik olarak ele alınmıştır. Ayrıca Mekke yönetimini elinde tutan, Abbâsîler, Memlûkler ve Osmanlı devletlerinin Kâbe ve Harem hizmetlerine yer verilmiştir. Son bölümde ise Kâbe'nin bakımı, genişletilmesi ve tezyîni ile Mekke'nin ehemmiyeti hâiz diğer kutsal mekânları ve nihayet Mekke ve Medine şehirlerinin mukayesesesine dair görüşleri sunulmuştur.

Eser, mukaddime, üç bölüm ve bir de sonuçtan oluşan, toplam 30 varaktan müteşekkildir.

2.6.1. Mukaddimedede Ele Alınan Konular

Eserin mukaddime kısmı, besmele, hamdele, salvele ve duadan sonra başlamaktadır. Ardından yaklaşık 1,5 sayfa eserin mahiyeti hakkında bilgi verilmekte olup, bu kısım müellif Esedî'nin *oğlu* tarafından kaleme alınmıştır. Oğlu, yukarıda da değindiğimiz gibi, babası Esedî'nin eserini temize çekmeden önce vefat ettiğini, geride müsvedde halinde, bazı bölümleri boş bırakılmış bir kitap bıraktığını ifade etmektedir. Bu arada, eserde Beytullah ve tavâfın fazileti, Mescid-i Harâm ve çevresindeki mübarek mekânlar, Kâbe'nin inşai ve Mekke'deki kutsal alanlar hakkındaki malumattan söz edilir. Ancak Osmanlı padişahı Sultan IV. Murad Han'ın Kâbe'yi inşası, Cennetü'l-Muallâ Kabristanı ve diğer gibi boş bırakılan bazı hususların daha sonra oğlu tarafından ikmal edildiği anlaşılmaktadır.⁸⁶

Mukaddime bölümü; Kâbe, Tavâf, Hacer-i Esved, Rûkn-i Yemânî, Makâm-ı İbrâhîm, Hicr, Mültezem, Mekke ve ehlinin faziletlerine ayrılır. Ardından bunlara dair âyetler sûre isimleri ve âyet numaralarına işaret edilmeksizin sıralanır.⁸⁷ Sonra Kâbe'nin isimlendirilmesi, kırmızı mürekkeple yazılan "*fâide*"

⁸⁶ Vr. 1b.

⁸⁷ Vr. 2a.

başlığı altında ele alınır.⁸⁸ Ardından Kâbe'ye ilişkin kısa bir tarihi bilgiden⁸⁹ sonra Cahiliye Araplarının Kâbe'ye duydukları saygıdan dolayı, ona benzetmemek için evlerini kübik yapmadıklarını, ilk defa evini kübik inşa eden kişinin *Humejd b. Züheyr* olduğu, bundan dolayı Kureyş'in tepkisine maruz kaldığı beyan edilir.⁹⁰ Ardından söz, Kâbe'nin diğer isimlerine getirilir. Kâbe'ye, Allah tarafından değer verildiği/tazîm, çevresinde avlanmanın yasaklandığı, ağaç kesmenin ve kötülük yapmanın haram olmasından dolayı *Beytü'l-Harâm* ismini aldığı zikredilir. Ayrıca *Beytü'l-'Atik* ismi, mukaddes binanın kadîm ve kıymetli oluşuna bağlanmıştır. Müellife göre, Nuh tufanı zamanında yeryüzünden kaldırılmış olma şerefine erişmesine binaen “‘Atik” diye isimlendirildiğine yer verilmiştir. Kutsal Mâbed'in âdiyetini ifade etmek için de *Allâh'ın evi* anlamına gelen “*Beytullah*” ismi kullanılmıştır.⁹¹

Vr.2b'de ayrıca, Kâbe'nin faziletine dair rivâyetlere yer verilmektedir. Zikredilen altı hadiste genel olarak Kâbe'nin İslâm'ın temel umde/ direklerinden biri olduğu, hac ya da umre maksadıyla onu ziyaret eden kimsenin bu süreçte Allah'ın güvencesi altında bulunduğu, memleketine sağ salim dönerlerse bol sevap ve kazançla, orada vefat ederse cennetle ödüllendirileceğinden,⁹² hatta yeni doğmuş gibi günahlarından arınacakları,⁹³ Kâbe'ye tazim ve saygının gösterilmesinin lüzumu⁹⁴ ve meleklerin de Kâbe'yi ziyaret ettiklerinden söz edilmektedir.⁹⁵ Mezkur hadislerin kaynakları incelendiğinde, daha çok Havarizmî gibi terğîb-terhîb türü eserleri ile Fâkihî ve Fâsî gibi müelliflerin eserlerinden iktibas edildiği söylenebilir. Tavâfin faziletine temas edilirken “*mâbedi tavaf eden kimsenin köle azat etme ecirini kazanacağı*,”⁹⁶ “*tavaf eden, makâm-ı İbrahim'de iki rekât namaz kılan ve zemzem suyundan içen kimsenin bütün günahlarının bağışlanacağı*”na⁹⁷ dair rivayetlerinin de⁹⁸ de aynı tür kitaplardan iktibas edildiği görülebilir.

⁸⁸ Vr. 2a-2b.

⁸⁹ Vr. 2b.

⁹⁰ Vr. 2a-2b. Ayrıca bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/279; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 3/192.

⁹¹ Vr. 2b.

⁹² Fâsî, Ebû 't-Ṭîb Muḥammed b. Ahmed b. 'Alî el-Fâsî, *Şifâu'l-Ġarâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm* (nşr.), 2 Cilt, (Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.)1/ 223; bk. Havârizmî, Muḥammed b. İshâk, *İşâretü't-Terğîb ve't-Teşvîk ilâ'l-Mesâcidi's-Selâse ve'l-Beyti'l-'Atik*, nşr. Mustafa Muhammed ez-Zehbî, (Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1418H.), 127.

⁹³ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 1/ 386.

⁹⁴ Havârizmî, *İşâretü't-Terğîb ve't-Teşvîk*, 126.

⁹⁵ Havârizmî, *İşâretü't-Terğîb ve't-Teşvîk*, 84, 126.

⁹⁶ Havârizmî, *İşâretü't-Terğîb ve't-Teşvîk*, 160, 468.

⁹⁷ Havârizmî, *İşâretü't-Terğîb ve't-Teşvîk*, 16; Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî, *el-Basît* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/206.

⁹⁸ Vr. 3a-3b.

Vr.4a'da, hava yağmurlu ve sıcak iken tavaf yapmanın faziletine temas edilmiştir. Sel nedeniyle, İbn Zübeyr⁹⁹ ve İzz İbn Cemâ'a'nın¹⁰⁰ dedesinin tavafını yüzerek yaptığı örnek olarak kaydedilmiştir. Ardından *"Her kim şiddetli yaz sıcağında, kimseye eziyet etmeden, Allah'ı anma dışında tek bir kelâm etmeden tavaf eder, Hacer-i Esved'i selamlarsa/istilâm, onun her adımı, yetmiş bin sevap alır ve yetmiş bin günahı silinir, yetmiş bin derece de yüceltilir"*¹⁰¹ rivayeti ile kötü hava şartları altında tavaf yapmayı özendiren terğîb türü rivayetlere yer verilmiştir.

Vr.4b'de, tavaf alanı/metâf boş iken tavaf yapmanın faziletine değinilmiştir. Ayrıca Hacer-i Esved ve özellikleri Vr.4b. ve Vr. 5a.'da *"fâide"* adlı kırmızı mürekkeple kaleme alınan başlık altında; üç ayrı görüşe yer verilmiştir. İlkinde, Süheylî'den nakille¹⁰² insanoğlunun günahlarının Hacer-i Esved'i kararttığı, görüşüne bazı inkârcılar itiraz etseler de ibadet ve taât ile Hacer-i Esved'in beyazlayacağı inancı dile getirilmiştir. Müellif, bu görüşü desteklemek amacıyla İbn Kuteybe'nin *"Siyahla başka şeyler boyanır fakat siyahın kendisi boyanmaz. Beyazın kendisi boyanır fakat beyazla başka şey boyanmaz"*¹⁰³ sözüne atıfta bulunmuştur. Üçüncü *fâide* bölümünde, Hacer-i Esved'i selamlamanın (istilâm), taşları tazîm ya da puta tapmak anlamına gelmediğini izah edilmektedir. Burada Hz. Ömer'in haklı endişesi de dile getirilmiştir. Bilindiği üzere Hz. Ömer'in endişesi, hiç kuşkusuz, döneminde yaşayan insanların İslam ile tanışmalarına rağmen Cahiliye döneminden kalan putlara tapınma âdetinden yeni kurtuldukları için Hacer-i Esved'i put gibi kutsamalarından kaynaklanmaktadır. Eserde ayrıca istilâm konusunda Hz. Ömer'in, Rasûlullah'ın uygulâması olarak devam ettiğine ve lüzumuna dair görüşüne de işaret edilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'e nispet edilen *"Benden önce de insanların Mekke'de bu taşta istilâm ettiklerini biliyorum"*¹⁰⁴

⁹⁹ Ebû Bekr Abdullâh b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî, Hicretin ikinci yılı zilkade ayında (Mayıs 624) Medine'de doğdu. Muhâcirinin Medine'de dünyaya gelen ilk çocuğudur. Geniş bilgi için; Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/145-146.

¹⁰⁰ 'Izzuddin b. Cemâ'a, Ebû Ömer İzzüddîn Abdülazîz b. Muhammed b. İbrâhîm el-Kinânî el-Hamevî adıyla bilinmektedir. bk. Kallek, Cengiz, "İbn Cemâa, İzzeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 19/393-394.

¹⁰¹ Hasan el-Basrî, *Fezâ'ilü Mekke*, s. 32,

¹⁰² Bu rivâyet için bk. Süheylî, *er-Ravdû'l-Ünf*, 2/176.

¹⁰³ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî - Müessesetü'l-İşrâk, 1420), 415.

¹⁰⁴ bk. İbn Ebî Şeybe 235/849) Ebû Bekr b. Ebî Şeybe Abdullâh b. el-'Absî el-Kûfi, *el-Musannef*, nşr. Sa'd b. Nâsir eş-Şetrî (Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyyâ, 1436); 17/438; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî (Cem'iyyetu'l-Meknez, 1405/1985); 7/2152, 2249; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b.

rivayetine de yer verilmiştir. Sayfanın devamında, kırmızı mürekkeple yazılan “Acîbe” başlığı altında, Hacer-i Esved hakkında mitolojik rivayetlere işaret edilmektedir. Hacer-i Esved daha önce Cürhüm, İyâd, Âmalika, Huzâ'a ve Karmatîler tarafından bulunduğu yerden defalarca uzaklaştırılmasına rağmen, Allah tarafından önceki yerine iade edildiği dillendirilmektedir. 317/930 senesinde Şîr-İsmâiliyye mezhebine bağlı Bahreyn Karmatîlerinin lideri, Ebû Tâhir Süleymân b. Hasen el-Cennâbî, hac mevsiminde Mekke'ye saldırmış, Kâbe'de yağma ve katliam gerçekleştirmişti. Bu olayda çok sayıda hüccâcın kanı dökülmüş, vadi adeta kan seline dönmüş, ölümler zemzem kuyusuna doldurulmuştur. Ebû Tâhir'in yanında götürerek, Kûfe camiinin yedinci sütununa astığı Hacer-i Esved'in aslı yerine iadesi ise ancak Abbasî Halifesi Mutîullah ya da Muktedir tarafından, 339/950 yılında, 30.000 dinar karşılığında satın alınmak suretiyle sağlanmıştır. Akabinde, süslü bir kumaşla kaplı kutudan çıkarılan Hacer-i Esved'in yanmama ve batmama özelliği test edilmiş, taşın orijinal olduğu tespit edilince, Ebû Tâhir, bunun nasıl anlaşıldığını sormaktan kendini alamamış, Rasûlulah'a atfedilen, “*Hacer-i Esved'in Allah'ın yeryüzündeki sağ el¹⁰⁵ ve kıyamet gününde şahitlik edeceği ayrıca batmayan ve yanmayan bir taş¹⁰⁶ olduğuna dair rivayetler dile getirildiğinde, Ebû Tâhir, “Bu din nakille korunmuştur.”¹⁰⁷ diyerek karşılık vermiştir. Ayrıca eserde Karmatîlerden başka, Emevî komutanları Husayn b. Numeyr ve Haccâc marifetiyle Kâbe'nin harap edilmesi olayları, “*Görmezler mi ki emin/güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır*”¹⁰⁸ âyetiyle çeliştiği dile getirildiğinde ise İbn Hacer el-Askalânî¹⁰⁹ ve Zerkeşî'nin görüşleriyle bu görüş çürütülmeye çalışılmıştır. *Fethu'l-Bâri* sahibi İbn Hacer burada Kâbe'nin tahrip edilmesine yol açan olayların Müslümanların eliyle yapıldığını, ancak Beytullah'ın sadece Müslümanlara ait olduğu ancak âyetin muhtevsındaki*

'Abdurrahmân et-Temîmî, *el-Müsned* (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436), 1/ 218; Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1374-75/1955-56), 6/108.

¹⁰⁵ Muttaķî el-Hindî, 'Alâ'u'd-Dîn 'Alî b. Hisâmî'd-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfü'rî, *Kenzü'l-ummâl fi süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, nşr. Bekrî Hayyânî (y.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1401), 14/106.

¹⁰⁶ Bk. Hasan el-Basrî, *Fezâilü'l-Mekke*, 37; Abdurrezzâķ, Ebû Bekr 'Abdurrezzâķ b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, nşr. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435), Menâsik, 5/39.

¹⁰⁷ Bk.Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî, *el-Muhâdarât ve'l-Muhâverât*, (Beirut: Dâru el-Ġarbi'l-İslâmî, 1424H.), 229.

¹⁰⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Ankebût, 29/67 “*Görmezler mi ki, çevrelerindeki insanlar durmadan yerinden koparıp götürülürken biz (Mekke'yi) güvenli, dokunulmaz belde yapmışızdır! Hâlâ asılsız şeylere inanıp Allah'ın nimetine karşı nankörlük mü edecekler?*”.

¹⁰⁹ İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebî'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed Ali el-Kenânî el-Askalânî, *Fethu'l-Bâri bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 3/462.

güvenli ifadesiyle de bütün zamanların kastedilmediğini ifade etmektedir. Zerkeşî'nin ise bu hususta, *Mekke, Kâbe ve çevresinin "Harâmen âminen/dokunulmaz ve güvenli"* olması tüm zamanlarda güvenilir olduğu anlamına gelmemektedir, ifadesi müellif tarafından iktibas edilmektedir.¹¹⁰

Vr.6b ve devamında, Hacer-i Esved ve Rûkn-i Yemânî'nin faziletleri üzerinde durulmaktadır. Hacer-i Esved ile Rûkn-i Yemânî arasında yetmiş peygamberin medfûn olduğuna dair Hasan el-Basrî'nin rivâyeti ve İbn Cemâ'a'dan aktarılan rûkun, makam ve zezem kuyusu arasında bin peygamberin defnedildiğine dair görüşleri serdedilmiştir. Ardından *Mültezem* ve *Müstecâr* kavramları şöyle açıklanmıştır. *Mültezem*, Kâbe kapısı ile Hacer-i Esved arasındaki yerin adıdır. Bu bölümde insanlar dua ederler. *Mültezem*in arkasındaki duvarda *Müstecâr* adlı mekân yer almaktadır. Şu hâlde, *Müstecâr*, Kâbe'nin arka duvarındaki Haccâc tarafından kapatılan kapı ile Rûkn-i Yemânî arasındadır.

*Mültezem*in faziletleri bağlamında ise, "*Kim Makâm-ı İbrahim'in arkasında namaz kılsa, onun gelmiş geçmiş günahlarının affolunacağı*"¹¹¹ rivayeti ile "*Siz de İbrahim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin*" âyetine¹¹² yer verilmiştir. Vr. 8a'da kırmızı mürekkeple "*İlhâk*" başlığı altında Halife Ömer döneminde gerçekleşen meşhur Ümm-i Nahşel seli, Makâm-ı İbrahim ile olan bağlantısından dolayı anlatılmıştır. Müellif, Ezrakî'den¹¹³

¹¹⁰ Bk. Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. 'Abdullâh b. Bahâdir eş-Şâfiî ez-Zerkeşî, *İlâmu's-Sâcid bi Ahkâmî'l-Mesâcid*, thk. Ebû'l-Vefâ Muştâfâ el-Merâgî (b.y.: y.y., 1416/1996), 56.

¹¹¹ Havârizmî, Muḥammed b. İshâk, *İşâretü't-Terğîb ve't-Teşvîk ilâ'l-Mesâcidî's-Selâse ve'l-Beytî'l-Atîk*, nşr. Muştâfâ Muḥammed ez-Zehabî (y.y.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1418.H.), 258. Makrîzî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Basrî, *İmtâ'u'l-Esmâ' bimâ li'n-Nebiyî mine'l-ahvâl ve'l-Emvâl ve'l-Hafede ve'l-Metâ'*, nşr. Muḥammed 'Abdulḥamîd en-Nemîsî (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1418/1999), 14/623-624.

¹¹² Kur'ân-ı Kerîm, el-Bakara, 2/125 "*O zaman biz o evi insanların gidip gelip ziyaret edecekleri bir makam ve bir güvenlik yeri yaptık. Siz de İbrahim'in makamından kendinize namaz kılacak bir yer edinin. İbrahim ve İsmâil'e de, "Tavaf edecekler için, kendini ibadete verecekler, rükû ve secde edecekler için evimi temiz tutun" diye talimat verdik.*"

¹¹³ Mekke'nin zaman zaman sel felaketine maruz kaldığı malumdur. Nitekim Halife Hz. Ömer'in zamanında meydana gelen sel felaketinin adı kaynaklarımıza Ümmü Nahşel seli olarak geçmiştir. Bu adını söz konusu selde hayatını kaybeden Ümmü Nahşel bint Ubeyde b. Sa'îd b. el-Âs adlı kadından almaktadır. bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/351, 2/33, 35, 167; "Hz. Ömer, Mekke'nin yukarısında bir bent yapmadan önce, Ümm-ü Nahşel seli vuku buldu. Sel suları mescid-i Harâm'a girip, Makâm-ı İbrahim'i yerinden oynatarak götürdü. Öyle ki yerinin neresi olduğu bilinemiyordu. Hz. Ömer gelince Makâm-ı İbrahim'in yerini kimin iyi bildiğini sordu. Muttalib b. Ebî Rebâ'a: "Ben biliyorum ey Mü'minlerin Emiri! Daha önce böyle bir akibetten korkarak Hatîm'den Hacer-i Esved ve Kâbe'nin cephesinden Makâm-ı İbrahim'in arasını ölçmüştüm" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer, "ölçüyü getir dedi. Muttalib, ölçüyü getirdiğinde ölçtüler. Bu ölçüye göre Hz. Ömer, taşı yerine yerleştirdi. Bundan sonra Hz. Ömer burada bir bent yaptırdı." Ayrıca bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2/167; Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu'l-Buldân* (Beyrut: Dârü ve Mektebetu'l-Hilâl,

naklen şu bilgiyi vermektedir: Hz. Ömer'in hilafeti sırasında gerçekleşen bu sel felaketi, Ümmü Nahşel adlı kadının vefatına sebep olmuştur. Onun adıyla anılan bu selle birlikte, Makâm-ı İbrahim yerinden kopup Mekke'nin aşağısına doğru sürüklenmiştir. Ardından bulunup getirilen taş, Kâbe'nin duvarındaki örtülere bağlanmıştır. Hz. Ömer, Makâm-ı İbrahim'in yerini tespit etmek için, insanlarla istişare ederek, şimdiki yerine yerleştirmiştir.

Vr. 8a'da "Hicr" teriminin tanımı ve faziletleri anlatılmıştır. Hicr, Kâbe'nin kuzeybatı duvarı ile bitişik olan Hatîm adı da verilen ve yarım daire şeklindeki duvar arasında bulunan, Altınoluk'un altında kalan alandır. Hicr'in Kâbe'ye dâhil olduğu görüşü, "Hz. Aişe; ben Beytullah'ın içine girip namaz kılmayı arzu ederdim, Rasulullah elimden tutarak Hicr'e götürdü ve bana, "Kâbe'ye girmek istersen, burada namaz kıl, çünkü burası Kâbe'nin içinden sayılır." buyurdu"¹¹⁴ hadisiyle izah edilmiştir. Aynı sayfada, Hicr'in, ilk defa Abbâsî Halifesi el-Mansûr tarafından h.140 yılında mermerle kaplandığı, sonra defaatle yenilediği detayına da yer verilmiştir.

Vr.8b'de Mizâb'ın (Kâbe'nin Oluğu)¹¹⁵ fazileti, "Mizâb'ın altında dua eden kimsenin duasına icabet edilir"¹¹⁶ rivayeti ile aktarılmıştır. Hz. İsmail ve annesi Hacer'in kabirlerinin burada bulunmasından dolayı onun fazileti ile kırmızı mürekkeple yazılmış "tetmîm" başlığında, hatîm¹¹⁷ hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda hatîm, insanların yeminleştikleri ve mazlûmun zâlime karşı duasının karşılık bulacağı mekândır. Hatîm'den sonra Şâzervân¹¹⁸ hakkında bilgi verilmiş ve faziletleri sıralanmıştır.

Vr.9a'dan itibaren müellifin bazı tarihi bilgilere başvurduğunu görmekteyiz. O, İbn Hacer'den yaptığı nakille, Haccâc'ın Kâbe'yi imarından o güne kadar, kapı, mizâb, eşik, merdiven ve duvarının yenilenmesi dışında, tarih kitaplarında,

1988), 61. Tahsin Koçyiğit, "Hulefâ-yı Râşidîn Döneminde Bayındırlık Hizmetleri", *İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsî Dergisi* 12/24 (ts.), 14.

¹¹⁴ Bk. İbn Hanbel, *Müsned*, 6/92; Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, nşr. 'Adil Muhammed, 'Ammâr 'Abbâs, I-VIII, (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436/2015), 4/91; Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'Îsâ, *es-Sünen*, nşr. Heyet, I-V, (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015), 2/209.

¹¹⁵ Mizâb, Kâbe'nin kuzeybatı duvarı üzerinde, çatıdaki yağmur sularının tahliyesini sağlamak için yerleştirilen oluktur. Altınoluk, mîzâb-ı Kâ'be ve mîzâb-ı rahmet adları da kullanılmaktadır. Ayrıntı için bk. Ahmet Özel, "Altın Oluk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay. 1989), 2/537-538.

¹¹⁶ Bk. Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 14/623; Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Basrî, *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fikhi Meḏhebi'l-İmâmî's-Şâfi'i*, nşr. 'Alî Muhammed Mu'âvved, Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), 4/155.

¹¹⁷ Hatîm, Kâbe'nin kuzeybatı yönünde, duvarları Kâbe'ye bitişmeyen, Hicr'i çevreleyen, yarım daire şeklinde duvardır.

¹¹⁸ Şâzervân, Kâbe'nin temelleri üzerindeki çıkıntılı mermer kısım olup, Kâbe'nin örtüsünün tutturulduğu yükseltiyeye denir.

herhangi bir değişime rastlamadığını ifade etmiştir. Batı duvarı h.270/883, h.542/1147, h.619/1222, h.680/1281 ve h.814/1411 yıllarında tadilat geçirmiştir. h.822/1420 yılında, mizâb yönünde, kısmî bir onarıma ihtiyaç duyulmuş ve bu onarım Memlûkluk hükümdarı Müeyyed (öl. 824/1421) tarafından gerçekleştirilmiştir. İbn Hacer'in, bu tamiri, h.824/1421 yılında ifa ettiği hac ibadeti esnasında kontrol ettiği ve yapılan işte bir noksanlık bulamadığını ifade etmiştir. h.827/1424 senesinde bazı askerler Kâbe'nin tavanının çökmesine sebep olmuşlardı. Bundan dolayı çatı yenilenmiş, Kâbe'nin zemini de mermerle kaplanmıştı. h.843/1440 yılına gelindiğinde bir öncekinden daha şiddetli yağın yağmur suyu Kâbe'nin içine girerek, bir kere daha çatısını çöktürdü. Yapılan tamir neticesinde, evvelce içerisine güneş ışığı girmesi için tavana eklenen ışıklıklar kapatıldı. Bu ilaveler, bazı işçi ve benzerlerinin Kâbe'ye gösterdikleri özensizlikten kaynaklanmıştı. Dolayısıyla tavanın bazı yerleri yeniden çöktü. Bu durumu şikâyet etmek üzere, Kâhire'ye bir mektup yazıldı. Mektup, Sultan Zâhir'in eline ulaştınca, bu işin bu noktaya gelmesini yadırgadı. Yerinde keşif yapmaları için derhal bir birlik hazırladı. İbn Hacer devamla, onların, Haccâc'ın yaptıkları dışında Kâbe'nin bir tamire muhtaç olduğu konusunda ittifak sağlayamamalarını hayretle karşılamış; ya Şam cephesine bina edilen duvar, ya zemin ve eşik için yenilenen merdiven ya bunların dışında mermer gibi düpdüz eklemeler yahutta kapı ve *Altınoluk* gibi süslemelerle, basit müdahalelerle tahribâtın izale edebileceğini, zimnen, ifade etmiştir. Müellif Esedî, allâme Fahr b. Zahîra'nın *Câmi'u'l-Latîf* adlı eserinde, İbn Hacer tarafından öne sürülen, bazı askerler tarafından Kâbe'nin tavanın çökertilmesi olayının tarihinin 827/1324 değil, doğrusunun 823/1420 olduğuna dair kaydını da düşerek, daha doğru tarihi öğrenmemize yardımcı olmaktadır.

Vr.9a-12b. arası, Kâbe'nin faziletlerini anlatan kıssadan hisse formunda biraz da eskatolojik rivâyetlere yer verilmiştir. Bunlara örnek olması bakımından bir tanesi üzerinde durabiliriz. [Vr.9a.] H. 73 senesinde, Emevi Halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın görevlendirdiği Haccâc b. Yusuf es-Sekafi komutasındaki ordu, Kâbe'ye sığınan Abdullah b. Zübeyr'i kuşattığı zaman, Ebû Kubeys dağından mancınkla atılan ateşten dolayı Kâbe'nin örtüsü yanmaya başlamış, o esnada Cidde tarafından gelen bir bulut ile sadece Kâbe ve metâf alanına yağın yağmur, bu ateşi söndürmüştür. Dahası Allâh tarafından gönderilen yıldırım ile mancınık ve başındaki dört adam bertaraf edilmiştir. Bunun üzerine, Haccac askerlerine korkmamaları gerektiği yönünde tavsiyelerde bulunmuş, ama bu sefer Allâh bir yıldırım daha göndermiş ve kırk askeri orada yanmıştır. Buradan sonra, kısaca üç bölüm ve sonuç kısmının muhtevası hakkında bilgi sunulacaktır.

2.6.2. Eserin Birinci Bölümü

Eserimizin ilk bölümde, Kâbe'nin binası hakkında bilgi verilerek, Vr. 12b-Vr.18b arasında, kronolojik olarak Kâbe'nin inşası anlatılmıştır. Kâbe'nin inşası hakkında büyük ihtilaf olduğu vurgulandıktan sonra, Esedî'nin yaşadığı döneme

kadar, toplam on bir kez inşa edildiği belirtilmektedir. Müellifin, bu eseri eserini kaleme alırken çokça istifade ve iktibas ettiğine tanık olduğumuz Nehrevâlî (öl.990/1582) ve İbn Zahîra'ya (öl.960/1553[?]) göre söz konusu inşaların on kez yapıldığı belirtilmekte ve bunlar şöyle sıralanmaktadırlar: 1. Âdem, 2. Melekler, 2. Evlâd-ı Âdem, 4. Hz. İbrahim, 5. Amâlîka, 6. Cürhüm, 7. Kusayy, 8. Kureyş (Hz. Peygamber'in gençliğinde), 9. Abdullah b. Zübeyr, 10. Haccâc b. Yûsuf.

İbn Zahîra (öl.960/1553) ¹¹⁹ ve Nehrevâlî, (öl.990/1582) ¹²⁰ Sultan IV. Murad Han'dan önce vefat ettikleri için, doğal olarak Kâbe'nin tamirini on kez ile sınırlandırmışlardır. Müellif Esedî'nin (öl.1066/1656) on bir kez inşa edildiğinden söz etmesinin sebebi ise, Sultan IV. Murad Han tarafından gerçekleşen on birinci tamirini, çocuk yaşlarında idrak etmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Esedî'nin, İbn Zahîra ve Nehrevâlî'nin eserlerinden çokça yararlandığı görülür. Dolayısıyla her üç eserin muhteva bakımından birbirine çokça benzediği hemen fark edilebilir. Bunun tipik örneği, İbn Zahîra'nın *el-Câmi'u'l-Latif*'ini tahkik eden Dr. Ali 'Umer'in, koyduğu dipnotlarında, daha muahhar bir müellif olan Esedî'nin *İhbâru'l-Kirâm*'ına yer vermesinde görülebilir.

Belki de daha büyük sorun, Nehrevâlî ile Esedî'nin karıştırılmasıdır. Bu arada Suûdî Arabistan Başmüftülerinden Abdülaziz Âlü'ş-Şeyh (öl. 2005) tarafından kaleme alınan "*Evdâhu'l-Mesâlik li Ma'rifeti Ahkâmu'l-Menâsik*" adlı kitabın, Kâbe tarihine ilişkin bölümü, eserimiz *İhbâru'l-Kirâm*'ın Vr. 12b-30b arasındaki metin, neredeyse hiçbir değişikliğe uğramadan, aynen aktarmıştır. ¹²¹ İşin ilginç yanı, Abdülaziz b. Muhammed bu alıntıyı, Nehrevâlî'den yaptığını beyan etmektedir. Oysa Nehrevâlî, Kâbe'nin on birinci kez tamirinin yapıldığı Sultan Murad döneminden çok önce vefât ettiği için, *el-İ'lâm*'nda, Kâbe'nin on kere, Esedî ise on bir kere inşa edildiğini belirtmiş Abdülaziz b. Muhammed'in eserinde Kâbe inşasının on bir kere yapıldığı görülmekte ve devamında Esedî'nin metni aynen iktibas edilerek devam etmektedir.

Esedî ise *İhbâru'l-Kirâm* adlı eserinde bunlardan, Melekler, Hz. Âdem, Hz. İbrahim, Kureyş, İbn Zübeyr, Haccac b. Yûsuf ve Sultan IV. Murad'ın inşaları olmak üzere sadece yedisine temas etmektedir. ¹²²

İlkinin melekler, ikincisinin Hz. Âdem, üçüncüsünün Hz. Âdemin çocukları, dördüncüsünün Hz. İbrahim, beşincisinin Âmâlîka, altıncısının Cürhüm, yedincisinin Kusay b. Kilâb, sekizincisinin Kureyş, dokuzuncusunun Abdullah b. Zübeyr, onuncusunun Haccâc b. Yusuf ve nihayet on birincisinin Sultan

¹¹⁹ İbn Zahîra, *el-Câmi'u'l-Latif*, 67.

¹²⁰ Nehrevâlî, *el-İ'lâm*, 55.

¹²¹ Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Âlü'ş-Şeyh et-Temîmî, *Evdâhu'l-Mesâlik li Ma'rifeti Ahkâmu'l-Menâsik* (Riyâd: y.y., 1401H.). bk. Kitabın, Kâbe tarihine ait 2. bölümü.

¹²² Vr. 12b-18b.

Murad Han tarafından gerçekleştirildiği ifade etmektedir. Ancak birinci bölümde; “Meleklerin İnşası”, “Hz. Âdem İnşası”, “Hz. İbrahim İnşası”, “Kureyş’in İnşası”, “İbn Zübeyir’in İnşası”, “Haccâc’ın İnşası” ve “Sultan Murad’ın İnşası” konu başlıklarına yer verilmiştir.

Tespitlerimize göre eserimizin birinci bölümünde, Kâbe’nin inşasının, kadîm zamanlardan Osmanlı Padişahı Sultan IV. Murad Han dönemine kadar devam eden anlatımının neredeyse tamamının, İbn Zahîra’nın (öl.960/1553[?]),¹²³ *el-Câmi’u’l-Latif fî Fazli Mekke ve Ehlihâ ve Binâ’i’l-Beyti’ş-Şerîf*¹²⁴ isimli kitabından aynen iktibas edildiğini söyleyebiliriz. Bu arada bazı cümlelerin, Nehrevâlî’nin (öl.990/1582),*“el-İ’lâm bi-a’lâmi Beytillâhi (beledillâhi)’l-ħarâm”*¹²⁵ adlı kitabından müellif ve kaynak ismi zikredilmeden aynen imla edildiği de gözlerden irak değildir. Aynı şekilde Sultan IV. Murad’ın inşası hakkında, eserimizde adından sıkça söz ettiği hocası İbn ‘Allân’ın *“İnbâ’ü Mü’eyyedî’l-celîl Murâd bi-Binâ’i Beyti’l-Vehhâbi’l-Cevâd”* isimli¹²⁶ kitabında¹²⁷ yine iktibasta bulunduğu rahatça görülebilir.

2.6.2.1. Muhtasar Risalelerinin Ana Metin İçine Alınması

Burada müellif, Kâbe’nin “Meleklerin”, “Hz. Âdem’in”, “Hz. İbrahim’in”, “Kureyş’in”, “İbn Zübeyir’in”, “Haccâc’ın” ve “Sultan IV. Murad’ın” inşalarından söz ettiği yukarıda temas etmeye çalıştığımız muhteviyat, muhtasar olarak, *“Risâle fî İntihâbi Ahbâri’l-Kirâm bi-Ahbâri’l-Mescidi’l-Harâm”*¹²⁷ adlı el yazma eserde mevcuttur.¹²⁸

¹²³ İbn Zahîra, (Muhammed Cârullah b. Muhammed b. Ebû Bekir b. Ali b. Zahîre (öl. 960/1553 [?]), Mekke’de doğmuş, orada yaşamış, aynı şehirde fetva vermekle görevlendirilmiş bir âlimidir. *el-Câmi’u’l-Latif fî Fazli Mekke ve Ehlihâ ve binâ’i’l-Beyti’ş-Şerîf*, (Kahire 1922, 1938, 1972, 1973; Beyrut 1399/1979; nşr. F. Wüstenfeld, *Ahbâru Mekketi’l-Müserrefe*, Göttingen 1275 hş., II. cildi) ve *Fazlû’l-İlmî’ş-Şerîf ve Ehlihâ ve Tâlibih ve mâ verede fihî mine’l-Âyâtî’l-Azîme ve’l-Ahbâri’l-Kerîme ve’l-Âsârî’l-Cesîme*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Abdülkâdir, *Âfâku’s-Sekâfe ve’t-Türâs*, sy. 13, Dübey 1417/1996 içinde], s. 63-77) adlı eserler kendisine nisbet edilmektedir. bk. Kurtuluş, Rıza, “İbn Zahîre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20/455-457.

¹²⁴ İbn Zahîra, *el-Câmi’u’l-Latif*, .69, 72, 73, 74, 75, 81, 82, 87.

¹²⁵ Nehrevâlî, *el-İ’lâm*’dan özetlenen mevcut bölümlerin yerleri için bk. Meleklerin inşası s. 56, Âdem in inşası, s. 58, İbrahim’in inşası s. 63, Kureyş inşası s. 82, İbn Zübeyir’in İnşası s. 86, Haccâc’ın İnşası, s. 87.

¹²⁶ Esedî, bu bölümü, hocası İbn Allân’ın *“İnbâ’ü Mü’eyyedî’l-Celîl Murâd bi-binâ’i Beyti’l-Vehhâbi’l-Cevâd”* isimli eserinden nakletmiş olmalıdır. Fakat ne yazık ki büyük uğraşlarımızda rağmen bu esere ulaşamadık. (Ayrıca bk. Hîle, Muhammed Habîb, *et-Târih ve’l-Müerrihûn*, 321, 328; Muhibbî, *Hulâsatü’l-Eser*, 188.188; Sincârî, Ali b. Tâcüddîn b. Takiyyüddin, *Menâihü’l-Kerem*, 65’ten naklen.)

¹²⁷ Bk. <http://www.yazmalar.gov.tr/eser/risale-f%C3%AE-intihabi-ahbaril-kiram-bi-ahbaril-mescidil-Harâm/32269>. (Erişim tarihi: 20.09.2022). Yeri gelmişken, bu eseri bize gönderme zahmetinde bulunan T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yetkililerini ve çalışanlarını şükranla anıyoruz.

¹²⁸ Bu eser, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı bünyesinde, *Mecmu’âtü’r-Resâil*’in ikinci risalesi

2.6.2.2. Birinci bölümden Başlıklar

Birinci bölümde, Kâbe'nin inşaları ile tezyinâtı aşağıda yer aldığı üzere müstakil başlıklar halinde etraflıca anlatılmaktadır.

2.6.2.2.1. Kâbe'nin Melekler tarafından İnşası

Vr. 12b'de Kâbe'nin Melekler tarafından İnşası başlığı altında, “*Hani rabbın meleklerle, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım'*” demişti (Bakara, 2/129) âyetine işaret edilerek, meleklerin, yeryüzünde kan dökecek vasıfla yaratılacak insanoğlunu sorgulâmaları üzerine, Allah'ın gazabının farkına varıp, af dileyip, arşta üç saat tavaf ettiklerinden söz edilmektedir. Akabinde, Yüce Allâh'ın -semada meleklerle ait söylenen-*Beyt-i Ma'mûr* benzeri bir mâbedi, yeryüzünde inşa etmelerini emretmesi üzerine meleklerin bunu gerçekleştirdikleri anlatılmaktadır.

2.6.2.2.2. Hz. Âdem'in İnşası

Bu bölümde, Allâhü Teâlâ, Hz. Âdem'i yeryüzüne indirdiğinde, Yüce Allâh'a “*Ya Rab! Ne oluyor ki meleklerin sesini duyamıyorum*” diye serzenişte bulununca, Rabb'i ona, “*Bu senin hatan Âdem! Git de benim için bir mâbed inşa et!*”¹³⁰ rivâyeti nakledilir. Hz. Âdem, böylece ilk beyti inşa ederek, tavaf eder. Nihayet Kâbe, bu haliyle Nûh tufanına kadar kalır. Kâbe'nin, Lübnan, Tûr-i Zeytûn, Tûr-i Sîna, Cûdî ve Hira'dan müteşekkil beş dağın taşlarından bina edildiği öne sürülür.[Vr.13a-b]

Diğer bir rivâyette ise Âdem'in yeryüzünde ilk önce Hind bölgesine indirildiği, burada çok ağladığı ve buradan Mekke'ye gitmesi emredildiği, nihayet Mekke'ye ulaştığı bildirilmektedir.

2.6.2.2.3. İbrahim (as.) İnşası

Nuh tufanından sonra Allâh Teâlâ Hz. İbrahim'e oğlu Hz. İsmâil ile birlikte Kâbe'nin temellerinden itibaren yeniden bina etmesini emretmiş ve ona Kâbe'nin yerini bildirmiştir. Bu sırada Hz. İbrahim yüz, oğlu Hz. İsmail ise otuz altı yaşındadır. Hz. İbrahim, Allah'ın bir beyt bina etmeleri emrini oğluyla

---

olup 13-14. varaklar arasında yer almaktadır. Eser, toplam iki varaktan ibaret olup, Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir.

¹²⁹ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/30.

¹³⁰ İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî, *es-Sîre* (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzi) nşr. Süheyl Zekkâr, (Beyrut Dâru'l-Fikr, 1398/1978), 72.

paylaştıktan sonra baba-oğul birlikte bina işlemini tamamlamışlar ve “*Ey Rabbimiz! Bunu bizden kabul eyle! Şüphesiz sen işiten ve bilensin*”¹³¹ diyerek dua etmişlerdir. Cebrail, cennetten indirilmiş olan ve o ana kadar Ebû Kubeys dağında muhafaza edilen Hacer-i Esved’i getirince, Hz. İbrahim onu Kâbe duvarındaki yerine yerleştirmiştir.

Kâbe binasının yüksekliği, 9 zirâ,¹³² genişliği de Hz.Adem’in temelinde olduğu gibi, Hacer-i Esved köşesinden (Rükn-i Haceri-i Esved) Şam köşesine (Rükn-i Şâmî) kadar 32 zirâ, Şam köşesinden batı köşesine (Rükn-i Garbî) kadar 22 zirâ ve Rükn-i Garbî’den Rükn-i Yemânî’ye kadar 31 zirâ, Rükn-i Yemânî’den Hacer-i Esved’e kadar 20 zirâ’dır. Himyer hükümdarı Es’ad el-Himyerî’nin (öl. IV. yüzyıl)¹³³ binaya örtü giydirmesine kadar, Kâbe’nin kapı kanadı mevcut değildi. Himyerî, bir kapı ve Farisi bir kilit yaptırarak, binaya bir örtü örtmüş ve kurban kesmişti.

Hz. İbrahim, Beyt’in yanındaki Hicr’e, İsmail’in keçilerine ağıl olmak üzere, erak ağacından bir çardak yapmıştı. Ayrıca Kâbe’nin içinde sağ tarafa hazine olarak kullanılmak üzere bir de kuyu kazdı. Buraya daha sonra Kâbe’ye sunulan hediyeler konuldu. Amr b. Lühay bu kuyunun üzerine, Kureyş’in meşhur putlarından Hübel’i koydu. Aynı zamanda bu kuyu Kureyşlilerin, “ezlâm” adı verilen fal oklarını çektikleri mekân olarak bilinmektedir. [Vr.14a]

2.6.2.2.4. Kureyş’ in İnşası

Zamanında bir kadın Kâbe’de bir ateş yakmış, bu ateşin kıvılcımlarından, üst üste konan Kâbe örtüleri de alev alarak, duvarlarının çatlamasına ve tahrip olmasına yol açmıştı. Ayrıca defalarca tekrarlanan sel baskınları da ciddi anlamda Kâbe’ye hasar vermişti. En son meydana gelen büyük sel afeti, Kâbe duvarlarını yarmıştı. Durumun vehametini anlayan Kureyşliler, bundan dolayı üzerlerine bir azap inmesinden çokça ürktükleri için derhal durumu kendi aralarında istişare ettiler. Bu süreçte bir olayın haberi kendilerine ulaştı. Kızıldenizde Cidde sahillerinde bir Rum gemisi batmıştı. Kureyşliler, bu geminin kerestesini satın aldılar. Gemideki mürettebata da vergi ödemeksizin

¹³¹ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/127.

¹³² Zirâ’nın Türkçe arşın olup, dirsekle orta parmak ucu arasındaki kısmın uzunluğunu ifade eder. Birbirine yakın rakamlar verilmekle birlikte bir zirâ, yaklaşık olarak 50 cm. kabul edebilir. Detaylı bilgi için: M. Necmeddin el-Kürdî, *Şer’î Ölçü Birimleri ve Fıkhî Hükümleri*, çev. İbrahim Tüfekçi (İstanbul: Buruç Yayınları, 1996), 230-241; Mehmet Erkal, “Arşın”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay. 1991), 3/411-413.

¹³³ İslam öncesi Yemen “tarihinde Tübbâ ünvanını taşıyan hükümdarlarının en meşhuru olan Ebû Kerib Es’ad Kâmil’in yaşadığı dönemle ilgili bilgiler çelişkilidir. Detay için bk. Ömer Faruk Harman, “Tübbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay. 2012), 41/455-456.

Mekke'ye girebileceklerini söylediler. Aslında Kureyşliler ve Rumlar karşılıklı olarak topraklarına giren tüccarlardan ticaret vergisi (1/10 oranında öşür) alıyorlardı. Nihayet Kureyşliler, gemide bulunan Bâkûm isimli marangoz tarafından, Kâbe'nin inşa edilmesine karar verdiler. Kureyşliler, Kâbe'nin yıkımından son derece korkmuş olmalarına rağmen, Velîd (b. Muğire) amaçlarının Kâbe'yi tamamen ortadan kaldırmak olmadığını sadece iyi niyetle yeniden inşa etmek olduğunu söyleyerek, baltayı ilk defa kendi vurup binanın yıkımını başlattı. Gökten herhangi bir azabın inmedğine tanık olan diğer Kureyşliler de hafriyat ve inşa işleminde ona yardım ettiler. Sonunda binanın yüksekliğini 18 veya 20 zirâ yaparak daha önce 27 zirâ olan enini de kısalttılar. Hicr'i de içeri alacak şekilde, 18 zirâ'ya kadar indirdiler.

Bu esnada Hz. Muhammed'in yirmi beş veya otuz beş yaşlarında olduğu ve inşaata taş taşıyarak iştirak ettiği bilinmektedir. Kureyş boylarının, Hacer-i Esved'in Kâbe duvarındaki yerine yerleştirilmesi hususunda anlaşmazlığa düşüp, ertesi gün Kâbe'ye gelen ilk kişinin onu yerine koyması konusunda ittifak edince, Kâbe'ye ilk giren Hz. Muhammed olmuş ve onu eliyle eski yerine yerleştirmiştir.

Bu noktada müellif, Kureyliler tarafından alınan bir prensip kararı ile o dönemde riba geliri gibi gayr-i meşru/harâm kabul edilen paraların inşaat masraflarına dâhil edilmediğini ve fakat inşaat için toplanan miktarın tamamlanmasına yetmeyeceği için Hz. İbrahim'in koyduğu temele göre daha kısa tutulduğu malumatını da bizimle paylaşmaktadır.[Vr. 14b-15a]

2.6.2.2.5. Abdullah b. Zübeyr'in İnşası

Müellif, daha sonra sözü İbn Zübeyr'in Kâbe'yi inşasına getirerek özetle şu malumatı sunmaktadır: Yezid b. Muaviye'den önce Husayn b. Numeyr komutasındaki ordu Mekke üzerine yürüdüğünde, Abdullah b. Zübeyr taraftarlarıyla birlikte Kâbe'nin etrafına çadırlar kurdu. Husayn b. Numeyr, Ebû Kubeys ve Ahmer dağlarına mancınıkları kurarak, İbn Zübeyr ve arkadaşlarını taşa tuttular. Bu taşlar Kâbe'ye isabet ettiği için, duvarlarını zayıflattı ve Kâbe'nin örtüsünü aşağı doğru sarkıttı. O an, Abdullah b. Zübeyr'in arkadaşlarından birisinin, Rûkn-i Yemânî ve Hacer-i Esved arasında bulunan çadırlardan birinde yaktığı ateş, Kâbe'nin örtüsüne sıçradı. Örtü ile birlikte duvar içindeki sâc ağacından mamul dilmeler tutuştu. O dönemde Kâbe nispeten küçük idi. Duvarları da bir sıra taş ve bir sıra saç ağacından inşa edilmişti. Bu durumda, Kâbenin duvarları tahrip oldu. Hacer-i Esved de çatlayıp dağıldı. Abdullah b. Zübeyr, Hacer-i Esved'in parçalarını gümüşle birbirine tutturdu. Mekke Tarihçisi Fâkihî, mezkûr yangının müsebbibi olarak Şam ordusunun askerlerini göstermektedir. Şamlıların çıkardığı yangın ile Benî Cümâh kapısında çıkan yangın, Beyt'in tamamını sardı. Emevî Halifesi Yezid'in

ölüm haberi Mekke'ye ulaşınca, Husayn b. Nümeyr yirmi dokuz günlük kuşatmasına son vererek askerleriyle birlikte Şam'a döndü. Bunun üzerine İbn Zübeyr, Kâbe'nin tamamen yıkılıp, yeniden inşası için istişareler yaptıysa da bu teklifi kabul görmedi. Hatta Abdullah b. Abbas, Kâbe'nin yıkımına şiddetle karşı çıkarak tamirinin uygun olacağını savundu. Tamamen yıkılıp yeniden yapılmasının insanlar nezdinde kutsal mâbedin saygınlığını zayıflayacağı endişesini dile getirdi. Ona rağmen İbn Zübeyr, "*Sizin hiçbiriniz, anne babasından kalan evinin yamanarak tamir edilmesine razı olmayacağı gibi ben de Allah'ın Evi'nin yamanmasına rıza gösterecek değilim*" sözleriyle iddiasını sürdürdü. Hatta Kâbe'nin tamamen yıkılarak yeniden yapımını[Vr. 15b], Hz. Peygamber'in, Hz. Aişe'ye hitaben söylediği, "*İnsanlar, yeni Müslüman olup da küfür zamanına yakın olmasalardı, birinden girilip diğerinden çıkılacak iki kapı yapardım*"¹³⁴ sözünü de hatırlatarak savundu.

Nihayet Kâbe'nin yıkımı, h. 64. ya da 65 yılının Cemâdeâhire ayının ortası cumartesi günü öğle vaktinde gerçekleştirildi. Bundan dolayı, azap ineceği korkusuyla şehri terkeden Mekkeliler, Minâ'ya doğru çekildiler. Üç gün boyunca orada kaldılar. Abdullah b. Abbas ise Tâif'e gitti. İbn Zübeyr, ilk kazmayı vurup, duvarları yıkmaya başlayınca baktı ki kendisine bir şey olmuyor, diğerleri de ona katıldılar. İbn Zübeyr, Hz. Peygamber'in "*Kâbe'yi Habeşlilerden Zü's-Süveykateyn adlı bir kişi tahrip edecek*"¹³⁵ sözüne uygun olarak Habeşli köleleri de yıkıma dâhil etti. Böylece, insanların gözleri önünde, Kâbe'nin duvarlarını yıkarak, onu Hz. İbrahim'in attığı temellere kadar indirdiler.

Abdullah b. Zübeyr, duvarların inşasında "*vers*" adlı malzemeyi kullanmak istiyordu. Ancak kendisine *vers*'in ufanıp dağılıverdiği, Yemen kirecinin ise en kaliteli inşaat malzemesi olduğu tavsiye edildi. Bunun üzerine 400 dinar ödeyerek Yemen kireci ile birlikte taşları da temin etti. Kâbe'nin inşasını tamamlandıktan sonra tavanı örtüldü. İnşaat sürecinde insanlar Kâbe'nin arkasında tavaf edip, namazlarını orada eda ettiler. İbn Zübeyr, binanın yüksekliğinde değişikliğe gitti. Kureyş'ten önce binanın yüksekliği 9 zirâ iken, Kureyş onu 18 zirâyâ, İbn Zübeyr ise 27 zirâyâ çıkardı. Duvarın kalınlığını 2 zira yaparken, içerisine de iki sıra 6 direk diktirdi. Binanın içinin ışık alması için yapılan "*ravzân*" adlı dört küçük pencereciğin yerleştirilebilmesi için San'a'dan mermer getirtti. Kâbe'ye birinden girip diğerinden çıkmak üzere, zemin hizasında karşılıklı iki kapı açıldı. Önceden tek kanadı olan kapıya iki kanat konuldu. Hacer-i Esved'in Kâbe duvarındaki yerine yerleştirilmesi, sıcak bir yaz

¹³⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/ 206. Ayrıca bk. Buhârî, *es-Sahîh*, 1/37.

¹³⁵ Buḥârî, *es-Sahîh*, 2/182; Muslim, *es-Sahîh*, 7/306; Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Hurâsânî, el-Muctebâ, *es-Sunenu's-Suğrâ* (nşr. Heyet), I-IX, (Kahire: Dâru't-Tesîl, 1433/2012.), 5/203.

gününün ortasında, İbn Zübeyr ya da oğlu ya da Cübeyr b. Şeybe yahut bir Kâbe görevlisi tarafından gerçekleştirildi. Bir başka rivayete göre İbn Zübeyr öğle namazı kıldığı sırada oğlu Hamza'nın Hacer-i Esved'i yerine koyduğu da nakledilmiştir. Ayrıca, yangın esnasında çatlayarak üç parçaya ayrılan Hacer-i Esved gümüş bir muhafazaya alındı. Bir parçası da uzun müddet Âl-i Şeybe'de kaldı. Ancak zamanla bu gümüş mahfaza yerinden oynadı. Nihayet h.189 yılında umre makdadıyla Mekke'ye gelmiş olan Abbasî Halifesi Harûn Reşit, Hacer-i Esved'in gümüş mahfazasını yeniledi.

Müellif Esedî, bu noktada hocası İbn Allân'ın, onun da hocası Muhammed Hicâzî eş-Şa'râvî'nin Makdisi'den naklettiği rivayette; İbn Zübeyr'in, Kâbe'nin duvarlarını temellerine kadar indirirken, Hacer-i Esved rüknü dışında diğer üç rüknü yıktığı, ancak Hz. Peygamber'in mübarek eli değdiği için o rükne dokunmadığı hususuna da yer vermektedir.

Son tahlilde, İbn Zübeyr, Kâbe binasını 27 Receb h.65/02 Mart 685'te tamamladı. İçine kokular sürüp, dış duvarlarını *dîbâc* veya *kubâtî* kumaşıyla örttü. Ardından, "*Kim bana itaat ederse, Allah'a şükür için Ten'im'den umreye niyet etsin, imkânına göre deve veya koyun kurban etsin, buna gücü yetmiyorsa sadaka versin*" dedikten sonra yalın ayak yürüyerek yanındaki Kureyşlilerle birlikte Ten'im'deki Hz. Aişe Mescidinin önündeki tümsekte umre için ihrama girdi. Mekke'ye yukarı taraftan girip, dört rüknü de istilam ederek umre tavafını gerçekleştirdi. Eserde bu umrenin, daha sonra da yapılmaya devam ettiği beyan edilmektedir.[Vr. 16b]

2.6.2.2.6. Haccâc'ın İnşası

Kâbe'yi ikinci kez kuşatan Emevî komutanı Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî, Abdullah b. Zübeyr'in katledilmesinden sonra, Halife Abdülmelik b. Mervân'a bir mektup yazarak, İbn Zübeyr tarafından açılan ikinci kapı ve Kâbe inşasında yaptığı değişiklikleri bildirdi ve bunları kaldırmak için ondan izin istedi. Halife'den, "*Biz İbn Zübeyr'in yaptığı karman çorman şeyleri istemeyiz*" cevabını alınca, onun tarafından açılan kapıyı kapatıp, eski kapının yerini zeminden yükseğe çıkardı. Bu arada, Abdülmelik b. Mervân'ın iş işten geçtikten sonra, İbn Zübeyr'in yapmış olduğu değişikliklerin, Hz. Âişe'den nakledilen habere göre gerçekleştirdiğini öğrendiği ve Haccâc'a verdiği talimattan dolayı pişmanlığını dilegetirdiğinden bahsedilir. Ayrıca müellif, yıllar sonra Abbasî halifeleri Harun Reşit, babası Mehdî veya dedesi Mansur zamanında, Kâbe'nin mimarisinin tekrar Abdullah b. Zübeyr'in tarzına döndürme fikrinin gündeme geldiği ve meselenin İmam Malik'e sorulduğundan bahsetmektedir. İmam'ın hikmetli ve çağlarüstü cevabı şöyledir: "*Ey Müminlerin emiri! Kâbe'yi bu haliyle bırakın! Yoksa Beytullah'ın o şekilde "hükümdarların oyuncağı/ mel'abe'l-mülûk" olmasından korkarım.*"

Elbette hiçbiriniz Kâbe'nin heybetinin/saygınlığının insanların gönüllerinden çıkıp gitmesini arzu etmezsiniz!"¹³⁶ [Vr. 17a]

Bu anekdotun ardından müellif doğrudan doğruya Sultan IV. Murad döneminde gerçekleşen Kâbe inşasına sözü getirmektedir.

2.6.2.2.7. Sultan IV. Murad'ın İnşası

Bu bölümde, Esedî, hocası İbn Allân'dan 25 Şaban 1039/09 Nisan 1630 perşembe günü ikindi sonrasında meydana gelen büyük bir sel ile Kâbe'nin, Rûkn-i Şâmî (kuzeybatı) duvarının tamamı ve doğu (kuzeydoğu) duvarının kapıya kadar olan bölümü ile batı duvarının da üçte birinin yıkıldığına dair bilgiyi nakletmektedir. İbn Allân'ın anlatımlarına göre, sözkonusu sel baskınından dolayı Kâbe'nin epeyce hasar gördüğü anlaşılmaktadır.¹³⁷ Onun Kâbe revaklarında ders verdiği¹³⁸ düşünüldüğünde, Kâbe'nin inşasına dair verdiği bilgilerin büyük önemi hâiz olduğu söylenebilir.

Müellif Esedî, aslında yıllar önce Kâbe'nin Kuzeybatı (Şâmî) duvarının çatladığı, Sultan IV. Murad'ın babası Sultan I. Ahmed zamanında ise epeyce hasar gördüğü, tamire ihtiyaç duyulduğu ve bu gerekçeyle yıkımı için Konstantiniyye (İstanbul) ulemasından fetvâ istendiğini dile getirmektedir. Ancak bu yıkıma cevaz verilmediği ifade edilerek, Sultan I. Ahmed tarafından, Beytullah'ın duvarını ayakta tutması için, 80.000 dinar tutarında üzeri altın ve gümüş kaplı bir demir kemer gönderildiği kaydedilmiştir. Nihayet Zilhicce 1020/Şubat 1611 yılı hac mevsiminde, bu kuşaklarla beytin duvarlarının takviye edildiği ifade edilmektedir. Esedî, bu şekilde Sultan I. Ahmet'in Kâbe hizmetlerine kısaca değindikten sonra, oğlu Sultan IV. Murad Han'ın Kâbe'yi tamirine ilişkin faaliyetlerine uzunca yer vermiştir. [Vr. 17a-18b]

1039/1629-1630'da meydana gelen büyük sel dolayısıyla duvarların çökmüş ve yer düşen altın ve gümüşler tartılmıştı. Nihayet Mekke Şerifi¹³⁹ şehrin ulemâsını toplayarak, Kâbe'nin yeniden imarı için fetva almak istedi. Ulemâ, bu şartlar altında Kâbe'nin yeniden inşasının bütün Müslümanlar üzerine farz-ı kifaye olduğu gerekçesiyle cevâz verdi. Mekke Şerifi, cevaz kararını içeren bir mektubu, Sultan Murad'a bildirilmek üzere, Mısır valisine gönderdi. Meselenin ehemmiyetine binaen Mekke Şerifi, Sultan tarafından gelecek talimata kadar, Kâbe'nin yıkık bölümlerinin tahtayla kaplanması ve yeşile

¹³⁶ Bk. Süheylî, *Ravdu'l-Ünf*, 2/173;Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, nşr. Ömer b. Ğarâme el-Amravî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415), 34/366.

¹³⁷ Vr. 17a.

¹³⁸ bk. Sâmî es-Sakkâr, "İbn Allân", 19/307-308.

¹³⁹ Dönemin şerifi, Mesûd b. İdrîs hakkında ayrıntı için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984), 81.

boyanan bir örtü ile örtülmesini sağladı. Sultan Murad'ın gemiyle gönderdiği inceleme ekibi ve 26 Rebiulâhir 1040/02 Aralık 1630'da Mekke'ye ulaştı. 04 Cemâzilâhir 1040/08 Ocak 1631 salı günü Beytullah'ın duvarından mermerler çıkarıp, ertesi gün tavanı kaldırıldı. Akabinde, Hatîm'de, Mekke şerifi, kadısı, uleması, ayânları ve mimarlar toplanarak, Kâbenin selden yıkılan duvarı hakkında uzun uzadıya müzakerede bulundular. Mühendisler de ilmi tecrübeleriyle bu müzakereye dahil olup, son kararı ulemaya bıraktılar. Varılan karar neticesinde, Rûkn-i Hacer-i Esved dışında, duvarların tamamı temele kadar yıkılarak yeniden bina edildi. Hacer-i Esved'in bir mühendis tarafından yerine yerleştirilirken kırılan irili ufaklı parçalarını görenler heyecanlarını gizleyemedi. Esedî'nin ifadelerinden söz konusu kırıkların farklı zamanlarda farklı metodlarla bir araya getirilerek yapılandırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca üç parçanın kaybolduğundan emin olmadığı için, bu hususu, *"Allâh bilir"* diyerek dile getirmektedir. Nihayet müellif, Kâbe tamirinin, 27 Ramazan 1040/1630 perşembe günü ikindi vaktinden biraz önce tamamen bitirildiğini de vurgulamaktadır. [Vr. 18b]

Ardından Kâbe'nin örtüsü, kokulanması ve süslenmesi ile ilgili bilgiler "tekmîl" başlığı altında kronolojik olarak anlatılmaktadır. Esedî'nin, bu bölüm de Nehrevâlî'nin başlıklarını ve üslubunu aynen kullanmış olmakla birlikte, konu sıralamasını farklı bir şekilde düzenlediğini hatırlatmak durumundayız. Aynı şekilde görüleceği üzere, onun Kâbe'nin, Cahiliye ve İslamî süreçte gerçekleşen bakımı ve tezyinine ilişkin anlatımları da Nehrevâlî'nin mezkûr bölümünden adeta özetlenmiş gibidir.¹⁴⁰

2.6.2.2.8. Kâbe Örtüsü

Esedî'nin nakline göre, Cahiliye döneminde Kâbe'ye ilk örtü giydiren, Tübbâların meşhuru Es'ad el-Himyerî'dir. Hz. Peygamberin bi'setinden önce Kâbe, kaba yünden, deri ve hasır kisve örtülmüş, daha sonra ise kırmızı çizgili bir örtü kullanılmıştır. Kâbe'yi ilk defa giydirenin Hz. İsmail (as) olduğu dair nakle de yer verilmiştir. Kâbe örtülerinden ince veya kalın çeşitlerinin var olduğu, biri örtülünce diğerinin kaldırılmadığı, ayrıca Kâbe'ye ipekli kumaş örten ilk Arap kadının, Hz. Abbas b. Abdulmuttalib'in annesinin (Ümmü'l-Benîn bint Hizâm) olduğu, bunun sebebi olarak onun bir zaman oğlunu kaybettiği, bulursa Kâbe'yi giydireceğine dair adakta bulunduğu ifade edilmiştir. [Vr. 18b] Ayrıca Kâbe'nin Adnân ve Halid b. Ca'fer b. Kilâb tarafından da giydirildiği bilgisine yer verilmiştir. İslamî döneminde Resulullah'ın Kâbe'yi Yemen kumaşıyla örttüğü, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Kâbe'yi beytûlmâlden giydirdikleri, örtüyü her sene çıkarıp, hacılara taksim ettikleri, bu uygulamanın oğlu Abdullah b. Ömer ile Hz. Osman,

¹⁴⁰ krş.Nehrevâlî, *el-İ'lâm*, 94-108.

Muaviye ve İbn Zübeyr gibi daha sonraki bazı idareciler tarafından da devam ettirildiği belirtilmiştir.

Öte yandan İslâmî dönemde Haccâc b. Yûsuf, Yezîd b. Muaviye, İbn Zübeyr veya Abdülmelik b. Mervan'ın isimleri, Kâbe'ye ilk defa, ipekten mamul kumaş anlamına gelen dibâc adlı örtüyü giydiren kimseler arasında zikredilmektedir.¹⁴¹ Kâbe'ye, Abbasîlere kadar, her yılın 10 Muharrem'inde (Aşura günü) örtü giydirildiği, terviye (her yılın hac mevsiminin başlangıç tarihi olan Zilhicce'nin 8'inci) günü dibâcdan "kamîs", aşure gününde ise "izâr" asıldığı belirtilmektedir.

Abbasî Halifesi Me'mun (öl. 218/833) Kâbe'yi terviye günü kırmızı dibâc, Receb ayının ilk günü tüle benzer Kubâtî, Kadir gecesi ve yaklaşan bayram münasebetiyle beyaz renkli dibâc kumaşından olmak üzere bir senede üç kere örttüğü zikredilmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise Fâtîmîlerin Yemen valisi Ali es-Süleyhî'nin hâkimiyeti döneminde (439-532/1047-1138) beyaz dibâc, Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud b. Sebük Tegin'nin (öl. 421/1030) ise sarı dibâc giydirdiği, Abbasî halifelerinden Nâsir li-dînillah'ın (1180-1225) Kâbe'ye önce yeşil dibâc, sonra siyah dibâc giydiren ilk kişi olduğuna temas edilmektedir.[Vr. 19a]

2.6.2.2.9. Kâbe'nin Kokulanması

Kâbe'nin kokulanması bahsi, Hz. Âişe'e atfedilen, "*Kâbe'yi kokulandırın! Çünkü benim için Kâbe'yi kokulandırmak, ona altın ya da gümüş hediye etmemden daha sevimlidir*"¹⁴² rivayetiyle başlamaktadır. Bu rivayetin ardından Abdullah b. Zübeyr'in, Kâbe inşasını tamamladıktan sonra, her gün içine ve dışına güzel kokular saçan buhurlar yaktığı, cuma günleri ise bunu iki defa tekrarlattığı malumatına yer verilmektedir.¹⁴³ Muaviye'nin, kokulama işlemini her namazda yaptığı ayrıca Kâbe'nin içine zeytinyağı konan kandillerle aydınlatan ilk kişi olduğu beyan edilmiştir. Devamında ise, Abbasî halifesi Mehdî'nin (öl. 169/785) Kâbe üzerine konulan örtülerin ağırlıkları sebebiyle, duvarları yıkacağı endişesiyle bu örtüleri kaldırdığı, içine karışım kokular ile misk ve anber yerleştirerek, daha hafif üç çeşit kubatî, ipek ve dibâc örtüler örttüğü bilgisine yer verilmiştir.[Vr. 19b]

2.6.2.2.10. Kâbe'nin Altınları

Esedî, konuya geçmeden önce, Cahiliye döneminde, Zemzem kuyusunu kazarken altından yapılan iki ceylanı bulan kişinin Hz. Muhammed'in dedesi,

¹⁴¹ bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/253, 255.

¹⁴² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/257.

¹⁴³ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/257.

Abdülmuttalib olduğu rivayetine değinmektedir. Ardından ise, İslamî döneminde Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik'in (öl. 96/715) dönemin Mekke vâlisi Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'ye 36.000 dinar gönderdiğini, Kâbe'nin kapısına, tavanındaki oluğa ve Kâbe'nin içerisindeki sütun ve rükunlara da altın kaplama yaptırdığını zikretmiştir. Verdiği bilgiye göre, Abbasî Halifesi Emîn de (öl. 198/813) kapının altınlanması ve eski kaplamaların değiştirilmesi için dönemin Mekke valisi Sâlim b. Cerrâh'a 18.000 dinar göndermişti. Adı geçen vali, Halife Emin tarafından gönderilen bütçeye ilavede bulunarak ya da halktan destek alarak Kâbe'nin kapısını altınla kaplatmış, daha sonra gelen insanların da buna devam ettiği beyan edilmiştir. İlk defa Kâbe'nin müstemilatını tezyin için altın kullananın Emevî Halifesi Velid'in babası Abdülmelik b. Mervan ya da Abdullah b. Zübeyr olduğu da ifade edilmiştir.[Vr. 19b]

2.6.2.2.11. Kâbe'nin Süsleri

Hız Ömer'in, Sâsânî başkenti Medain'i fethettiği zaman Kısra tarafından kendisine altından mamul iki hilâl hediye edildiği, halifenin de onu Kâbe'nin içine astırdığı, Emevî Halifesi Abdülmelik b. Mervan'ın da billur iki bardak ve kolyeyi, oğlu Velîd b. Abdülmelik'in iki bardağı, Yezid b. Velîd b. Abdülmelik'in iki hilal ve bir zeynebî tahtı, Abbasîlerin kurucusu Ebû'l- Abbâs es-Seffâh'ın (öl. 136/754) ise yeşil bir kâseyi, oğlu Ebû Ca'fer el-Mansur'un, camdan firavnî bir şişeyi, Halife Me'mûn'un yâkut bir parçayı, Halife Mütevekkil'in ise inci, yâkut ve zeberced ile tezyin edilmiş altın zincirli bir kolyeyi Kâbe'ye gönderdiği ve bunların Kâbe'nin içine asıldığı bilgisinin Ezrakî'den nakledildiği görülmektedir.¹⁴⁴ [Vr. 19b-20a]

Zamanla Müslüman olan bazı hükümdarların, eskiden tapındıkları insan suretinde başının üzeri süslü putu, bazı Hindli kralların da cevher türevlerinden ve yirmi dört miskal ağırlığında, büyük yeşil yakuttan mamul süslü altın bir tacı Kâbe'ye hediye ettiğine dair malumata yer verilmiştir. Ayrıca Abbasî Halifesi Mu'tasım-billâh'ın (öl. 219/834/835), değeri 1000 dinar olan kilit, el-Mutî'lillâh'ın (öl. 364/946-974), 359/969-970 senesinde 600 miskal ağırlığında, biri altın diğerleri gümüş kandiller, Umân Meliki'nin kandil ve mihraplar; Yemen'de Resûlî devletini idarecisi el-Mansûr Ömer b. Resûl'ün 632/1234-1235'de altın ve gümüş kandiller, Memlûk Sultanı Zâhir Baybars'ın (öl. 676/1277) anahtar ve kilit; Tatar hükümdarı Sultan Ebî Sa'id'in veziri Zübeyr Ali Şah'ın 718/1318-1319 senesinde inci ve zümrüt süslü her biri 1000 miskal ve her halkada altı inci ve aralarında altı zümrüt ve iki altın halka hediyeler gönderdiği anlatılmaktadır. Ardından söz konusu vezirin, Mekke'ye gönderdiği elçiden, bütün bu hediyelerin Kâbe kapısına asmasını talep ettiğine temas edilmektedir. Devamında ise bunun için Memlûk Sultan'ı Nâsır

¹⁴⁴ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/225.

Muhammed b. Kalavûn'un (öl. 741/1341) izninin gerekli olduğunun haber verildiği belirtilmekte, bunun üzerine kısa bir süre burada asılı kalan hediyelerin daha Mekke emiri Rumeys b. Ebî Aclân tarafından kaldırıldığı söylenmektedir. Devamında, Dönemin Bağdat'ın Moğol asıllı Celâyir Emiri Şeyh Üveys (öl. 1374) tarafından ikisi altın, ikisi gümüş dört kandil gönderildiğinde ise onların bir süre Kâbe'de asıldıktan sonra, II. Memlûk döneminin Mekke Emiri Aclân b. Rumeys tarafından kaldırıldığına işaret edilmektedir.

Müellif, Mekke Tarihçisi Fâsi'nin, Kâbe'de sadece mezkûr takılardan üçü gümüş, biri altın, biri kristal, ikisi bakır ve kalanı cam olmak üzere yirmi altı kandil bulunduğuna tanıklık ettiğini, bunun sebebinin ise yöneticilerinin el değiştirmesinden kaynaklandığını dile getirmiştir. Bundan sonra, ilginç bir şekilde İbn Zahirâ'dan ödünç aldığı, kendi zamanına kadar yirmi altın, on adet gümüş kandil ve daha birçok şeyin hediye edildiği¹⁴⁵ ifadesini kendi tanıklığıymış gibi zikretmiştir.[Vr. 20a-20b]

2.6.3. Eserin İkinci Bölümü

Bu bölümde Mescid-i Harâm ve fazileti ile mescidin genişletilmesi hakkında bilgiler mevcuttur. İlk olarak, Mescid-i Harâm hakkında, ilgili âyetlere yer verilerek¹⁴⁶ açıklamalar yapılmış, akabinde Mescid-i Harâm'da kılınan namazların, sâir mescitlerde kılınanlardan daha faziletli olduğu hususuna yer verilmiştir.[Vr. 20b-21b]

Bilindiği üzere, Hz. Peygamber ve Halife Hz. Ebu Bekir zamanlarında Kâbe'nin etrafında bir duvar bulunmadığı için insanlar Harem'e kapılardan girmiyorlardı. Eserimizde, Hz. Ömer ve Hz. Osman zamanlarında Mescid-i Harâm'ın genişletilme ve etrafının bir duvarla çevrilmesine ihtiyaç doğduğu, bu nedenle her iki halife tarafından bu faaliyetlerin gerçekleştirildiğine temas edildikten sonra, Abdullah b. Zübeyr,¹⁴⁷ Emevî Halifesi Abdulmelik b. Mervân (684-685),

¹⁴⁵ krş. İbn Zahîra, *el-Câmi'u'l-Latîf*, 107.

¹⁴⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/144; et-Tevbe, 9/7, el-İsra, 17/1 ve el-Fetih, 48/27'de zikredilen "Mescid-i Harâm" kavramı üzerinde durulmuştur.

¹⁴⁷ Babası Zübeyr b. Avvâm, annesi Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ'dır. Medine'de, (2/ 624) muhacirlerden dünyaya gelen ilk muhacir çocuk olarak bilinir. (64/683) senesinde, Yezid'in öldüğünü öğrendikten sonra, "emirü'l-mü'minîn" unvanıyla halifeliğini ilân etti, yaklaşık dokuz yıl hüküm sürdü. Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın komutanı Haccac b. Yûsuf'un Mekke ve Kâbe kuşatması esnasında 14 Cemâziyelevvel 73 / 1 Ekim 692 öldürdü. Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî, *Mürûcû'z-Zehab ve Me'âdinü'l-Cevher*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd (Kahire: Matba'atü's-Sa'âde, 1384), 3/122. Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 1988), 1/145/146.

Abbasî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775) ve Mehdî (775-785) ile Memluklu Sultanı Nâsır Ferec b. Berkûk zamanlarında (1399-1412), genişletme çalışmalarının devam ettiğinden söz edilmiştir.[Vr. 21b-22b]

Aynı bölümün *Tetmîm* başlığı altında Harem-i Şerîf'in minare ve kubbeleri, kandilleri ve zemzem kuyusuna değinilerek, *Makâmât-ı erba'a* yani Kâbe'nin çevresinde Hanefî, Şafii, Mâlikî ve Hanbelî mezhepleri için ayrı ayrı tahsis edilen dört cemaat mahalli hakkında detaylı bilgi verilmiştir.

Harem'in minareleri hakkında bilgiler verilirken İbn Zahîre'nin¹⁴⁸ eserindeki malumattan yararlanıldığını görüyoruz. Ancak İbn Zahîre'nin altı olarak belirttiği minare sayısını Esedî'nin yedi olarak zikretmesi, yine Makâmât-ı erba'a'dan Hanbelî ve Mâlikî makamlarının özelliklerini anlatırken *el'ân* ifadesiyle, kendi müşahadelerini de katarak o günkü hallerine değinmesi, önceki malumatın güncellemesi bakımından yazarın, zaman zaman eserini birinci elden, özgün bilgilerle zenginleştirdiğini göstermektedir. [Vr. 22b-24a]

Ayrıca müellif eserinde, Mescid-i Harâm'a açılan on dokuz kapı ile bunlara ulaşan otuz dokuz menfez isimleriyle birlikte saymıştır. Söz konusu kapıların isimleri şöyledir: Bâbü's-Selâm, Bâbü'd-Derîbe, Bâbü Süveyka, Bâbü'z-Ziyâde, Bâbü'l-'Acele, Bâbü's-Sedde, Bâbü'l-'Umre, Bâbü İbrâhim, Bâbü'l-Hazura, Bâbü Ümmü Hânî bint Ebî Tâlib, Bâbü Benî Teym, Bâbü'l-Mücâhidîyye, Bâbü Ecyâdî's-sağîr, Bâbü Safâ, Bâbü'l-Bağle, Bâbü Bâzân, Bâbü 'Ali, Bâbü'l-Abbas b. Abdilmuttalib ve Bâbü'l-Cenâiz. [Vr. 24a-24b]

2.6.4. Eserin Üçüncü Bölümü

Bu bölümde, Mekke ve Harem-i Şerîf'de bulunan mekânlar, Mekke'nin isimleri, Mekke ve Medine'nin faziletleri ile bu iki şehirin faziletlerinin mukayesesi, Mescid'e yakınlığın fazileti ile Harem'in anlamı ve harem olma sebebi, Harem sınırlarını belirtmek için dikilen sütunlar, Harem'in hürmet ve faziletleri yer almaktadır.

Üçüncü bölümde temas edilen diğer konu başlıkları ise şunlardır: Hz. Peygamber'in ailesinden bazı kişilerin doğum mekânları, Mekke'deki diğer mescidler, Mekke'nin dağları, kabristanları, Mekke çevresindeki mescitler, Mina yönündeki mescitler, Mekke çevresindeki diğer dağlar.[Vr. 24b-29b]

2.6.5. Hatime/Sonuç Bölümü

Hâtîme başlığı altında müstensihin ferağ kaydı yer almaktadır. Buna göre eserin müstensihinin adının, Ali b. Ali el-Mağnisevî olduğu, 26 Şevval 1155/24

¹⁴⁸ İbn Zahîre, *el-Câmi'u'l-Latîf*, s. 183.

Aralık 1742 tarihinde, Mekke-i Mükerreme'de Süleymaniye Medresesi'nde¹⁴⁹ istinsâh edildiği bilgisi bulunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmamızda, müellif Ahmed b. Muhammed el-Esedî'nin hayatı ve *'İhbâru'l-Kirâm bi Ahbâri'l-Mescidi'l-Harâm'* adlı eserinin muhtevası hakkında kısa da olsa bilgi vermeye çalıştık. Müellif, eseri hangi maksatla kaleme aldığını açıkça ifade etmese de İslâm'ın erken devirlerinden itibaren başlayan şehir tarihçiliği geleneğini sürdürmesi ilk dönemlerden itibaren Mekke ve Kâbe tarihine ilişkin babası ve tahsil gördüğü üstadları gibi, doğduğu ve yaşadığı Mekke-i Mükerreme ve Kâbe-i Muazzama hakkında eser yazma geleneğini sürdürdüğü söylenebilir. *'İhbâr*, adından da anlaşılacağı üzere, Mescid-i Harâm ve Mekke tarihiyle alakalı olarak, 11/17. yüzyılda yazılmıştır. Hacmi, görece, küçük olmasına rağmen zengin bir muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Muhtevası ile Mekke şehiri tarihinin yanı sıra Cahiliye dönemi Kâbe tarihi, Siyer, İslam devletlerinin kültürel ve siyasî tarihine de katkı sağlamaktadır.

Eserde, Kâbe'nin özellikleri, faziletleri ve tarihi esas alınmış, bu konuda pek çok mevzuya değinilerek, eskilerin değimiyle muhtasar müfid bilgiler verilmiştir. Bu arada yer verilen hadislerin ve tarihî rivayetlerin senetlerinin hazfedildiği görülür. Hatta çoğu zaman müellifin, istifade ettiği kaynakları ve müelliflerinin adlarını zikredilmeksizin doğrudan metinlerini iktibas ettiği dikkatlerden kaçmaz.

İnceleyebildiğimiz kadarıyla müellif Esedî (öl.1066/1656) ve belki de vefatından sonra kitabın müsveddesini alıp temize çeken oğlu, muahhar âlimlerden İbn Zahîra, Nehrevâlî ve İbn Allân'ın eserlerinden büyük ölçüde iktibasta bulunmuştur diyebiliriz. Nehrevâlî'nin *el-İ'lâm* adlı eserinden özetleyerek, İbn Zahîre'nin *el-Câmi'u'l-Latif* isimli kitabından aynen olmak üzere, mevcut otuz varakın yirmi birinde zaman zaman cümlelerin hatta paragrafların dahi aynı olduğu kolayca tespit edilebilir. Ayrıca, müellifin, Mekke ve Kâbe tarihi hakkında Ezrakî, Fâkihî, Fâsi gibi tarihçilerin klasikleşmiş eserlerinden nakil yoluyla istifade ettiği görülmekle birlikte muahhar kaynaklarda yer alan malumatı zaman zaman aynen iktibas ettiğini de ifade etmek durumundayız. Nitekim sadece bir fikir vermesi ve sözü daha uzatmamak adına Esedî'nin, İbn Zahîra'nın mezkur eserinden iktibas ettiği

¹⁴⁹ Süleymaniye medreseleri hakkında geniş bilgi bk. Nehrevâlî, *el-İ'lâm*, 353; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1935), 9/771-772; Eyüb Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn: Haremeyn Tarihi*; *Mir'ât-ı Mekke: (İnceleme-Metin)*, çev. Ömer Fâruk Can vd. (Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 480; Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri II* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 424-425.

yerleri çalışmamızın sonuna şematik olarak eklemeyi uygun bulduk.

Netice itibariyle eserin genelinde, tekrar bilgilerden kaçınılarak, sade ve akıcı bir üslup kullanıldığı görülür. Aynı zamanda müellifin, Kâbe, Mescid-i Harâm ve Mekke'ye ilişkin malumat sunarken, özellikle minare, kubbe ve makâmât-ı erba'a'ya dair az da olsa kendi tanıklıklarına yer verdiği, bu nedenle kendi tanıklıklarına temas ettiği noktaların, esere birinci el kaynak olarak özgün nitelik kazandırdığı söylenebilir.

Esedî'nin, İbn Zahîra'dan kısmen ya da aynen iktibas ettiği yerler:

- ✓ Varak 1b, Mukaddime'deki âyetlerin açıklaması, s. 26-30.
- ✓ Varak 2a, Beyt-i Harâm ismi, aynı cümlelerle özet, s. 31-32-33.
- ✓ Varak 2b, hadislerde Kâbe'nin fazileti, s. 33.
- ✓ Varak 7a, Mültezem'in faziletleri, s. 47-48.
- ✓ Varak 7b, Ümm-ü Nahşel seli, s. 36.
- ✓ Varak, 8a, Hicr'in fazileti, s. 130-131.
- ✓ Varak 8b ve 9a, beyt hakkında âyetlerin değerlendirilmesi, s. 50-51-52.
- ✓ Varak 9b, s. 58, 59, 60.
- ✓ Varak 10a, s. 60.
- ✓ Varak 10b, s. 61.
- ✓ Varak 11a, s. 61-62-63.
- ✓ Varak 11b, s. 64-65.
- ✓ Varak 12a, s. 65-66.
- ✓ Varak 12b, bina-i Melâike s. 72.
- ✓ Varak 13a, bina-i İbrahim (as), s. 73.
- ✓ Varak 13b, s. 75-77.
- ✓ Varak 14a, bina-i Kureyş, s. 79.
- ✓ Varak 14b, 15a, 15b, bina-i İbn Zübeyr, s. 83, 84, 85.
- ✓ Varak 16a, 16b, bina-i Haccâc, s. 88.
- ✓ Varak 18b, Kâbe'nin örtüsü, s. 99-103.
- ✓ Varak 19a, 19b, Kâbe'nin kokulanması ve süslenmesi, s. 103-106.
- ✓ Varak 21a, 21b, 22a, Mescid-i Harâm'ın genişletilmesi, s.177, 178,

179,180, 181-182-183. Sayfalardan kimi zaman tam cümle ya da tam paragraf veya anlam bütünlüğü sağlayarak kısmen cümleyi kopyalamış.

- ✓ Varak 22b, mescidin minare ve kubbeleri, s. 183 ve 191 ile farklı yerlerdeki konuları, takdim tehir ederek konuları birleştirmiş.
- ✓ Varak 23b, 24a mescid-i Harâm'ın kapıları, s.192- 193.
- ✓ Varak 24b, Mekke' nin isimleri, s. 150.
- ✓ Varak 26a, 26b, Mekke'de doğanların evlerine dair bilgiler aynı cümlelerle özet verilmiş, s. 285, 287.
- ✓ Varak 27a, bazı evler, özet verilmiş, s. 288.
- ✓ Varak 27b, Mekke' de dağlar, s. 297.
- ✓ Mekke'de kabirler, varak 27b, s. 303.
- ✓ Varak 28a, 28b, Mekke civarında mescidlerin, s. 291- 292'de özetlenerek verildiği görülmektedir.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr 'Abdurrezzâk b. Hemmâm es-Şan'ânî (ö. 211/827). *el-Musannef*. nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435.
- Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Âlü'ş-Şeyh et-Temîmî (öl. 2005). *Evdâhu'l-Mesâlik li Ma'rifeti Ahkâmu'l-menâsik*. Riyâd: yy., 1401H.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (öl. 241/855). *el-Müsned*. nşr. Ebû Hâcir Muhammed Saîd Besyûnî. 12 Cilt. Cem'iyetu'l-Meknez, 1405/1985.
- Ahmet Teymur Paşa. *Fihrisü'l-Hizâneti'l-Teymûriyye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, 1948.
- Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920). *Hediyyetü'l-Ârifin, Esmâ'ü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, ts.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Îzâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyli 'alâ Keşfi'z-Zunûn 'an Esâmî'l-Kütüb ve'l-Fünûn*,. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâşi'l-'Arabî, 2010.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (ö.279/893). *Fütûhu'l-Buldân*. Beyrut: Dâru ve Mektebetu'l-Hilâl, 1988.
- Bilge, Mustafa L. "Şillî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Cahit Baltacı. *XV-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri II*. I-II, Cilt. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl (ö.256/870), *el-Câmi'u'l-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, nşr. Muhammed Zuheyir en-Nâsir, I-IX, Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422H.

- Dârimî, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân et-Temîmî (öl.255/869). *el-Müsned*. nşr. Heyet. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436.
- Durmuş, İsmail. "Muhtasar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 31/57-59. Ankara: TDV Yayınları,2006.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'âs es-Sicistânî, *Sunenu Ebî Dâvûd*, nşr. 'Adil Muḥammed, 'Ammâr 'Abbâs, 8 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436/2015.
- Erkal, Mehmet. "Arşın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/411-413. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Esedî. *İhbâru'l-Kirâm bi-Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm*,. nşr. Hâfız Gulâm Mustafa. Kahire: Dârü's-Sahve, 1. Basım, 1985.
- Evliya Çelebi (öl. 1095/1684 [?]). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1935.
- Eyüb Sabri Paşa (ö. 1308/1890). *Mir'âtü'l-Haremeyn: Haremeyn Tarihi; Mir'ât-ı Mekke: (İnceleme-Metin)*. çev. Ömer Fâruk Can vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı., 2018.
- Ezrakî, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah (ö.250/865). *Ahbâru Mekke ve mâ câe fî hâ mine'l-âsâr*. nşr. Rüşdî es-Sâlih Muhallas. I-II, Cilt. Beyrut: Dâru'l-Endelus, 1983,
- Ezrakî, Ebü'l-Velid Muhammed b. Abdullah (öl.250/865), *Ahbâru Mekke ve mâ câe fî hâ mine'l-Âsâr (Mekke Tarihi)*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Ankara: Ankara Okulu, 2017.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas (ö. 272/885). *Ahbâru Mekke fî Kadimî'd-Dehr ve Hadisih*. nşr. 'Abdülmelik 'Abdullâh Dehîş. 6 Cilt. Beyrut: Dâru Hadar, 1414H.
- Fâsî, Ebû 't-Ṭîb Muḥammed b. Aḥmed b. 'Alî el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm bi Ahbârî'l-Beledi'l-Ĥarâm* (nşr.), 2 Cilt. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Fayda, Mustafa. "Prof. Dr. Ali Yardım (1939 - 2 Ocak 2006)". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (Şubat 2004), 179-183.
- Gâzî, Abdullah b. Muhammed el-Mekkî el-Hanefî. *İfâdetü'l-Enâm bi-Zikri Ahbârî Beledillâhî'l-Harâm ma'a Ta'likihî el-Müsemmâ bi-İtmâmî'l-Kelâm*, nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 7 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Esedî, 2009.
- Hâfız Ğulâm Mustafa. "Mahtûta Mühimme li-Kitâb 'İhbâru'l-Kirâm bi-Ahbârî'l-Mescidi'l-Harâm". *Mecelletu'l-Mecma' 'İlmi'l-Hindî*. 23/1 (1976), 69-90.
- Harman, Ömer Faruk. "Tübbâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/455-456. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Hasan el-Basrî. *Fezâ'ilü Mekke ve's-Sekeni bihâ*, thk. Dr. Sâmi Mekkî el-Anî, nşr. Dr. Sâmi Mekkî el-Anî. Kuveyt: Mektebetü'l-Fellâh, ty.
- Havârizmî, Muḥammed b. İshâk el-Havârizmî (ö.232/847). *İşâretü't-Terġîb ve't-Teşvîk ve't-Teşvîk ilâ'l-Mesâcidi's-Selâse ve'l-Beyti'l-Atîk*. nşr. Mustafâ Muḥammed ez-Zehebî. y.y.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1418H.
- Hayreddin Zirikli. *el-A'lâm : Kamûsu Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ min'el-'Arab ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*. Dâru'l-İlm, 2002.

- Hayrettin Karaman vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Hîle, Muhammed Habîb. *et-Târih ve'l-Muerrihûn bi-Mekke mine'l-Karnî's-Sâlisi'l-Hicrî ilâ Karnî's-sâlise 'Aşer*. Mekke: Müessesetü'l-Furkân li't-Türâsi'l-İslâmî, 1994.
- İbn 'Allân. *ez-Zühr ve'l-'Udde fi Şerhi'l-Bürde*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbn 'Allân. *Neşru Elviyeti't-Teşrif bi'l-lâm ve't-Ta'rif bi men lehû Velâyetu 'Imârati mâ Sekata mine'l-Beyti'ş-Şerîf*. thk. Muhammed Ebû Bekir Abdullah Bazib. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2001.
- İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. el-Hasen (ö.571/1176). *Târîhu Dimaşk*. nşr. Ömer b. Ğarâme el-'Amravî. 80 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1415.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî el-Kûfî (ö. 235/849). *el-Musannef*. nşr. Sa'd b. Nâsir eş-Şetrî. Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyyâ, 1436.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebî'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed Ali el-Kenânî el-Askalânî (ö. 852/1449). *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn İshâk, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî, *es-Sîre* (Kitâbu's-Siyer ve'l-Meğâzi). nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut Dâru'l-Fikr, 1398/1978.
- İbn Kuteybe, Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (öl.276/890). *Te'vilu Muhtelifi'l-Hadîs*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî - Müessesetü'l-İşrâk, 2., 1420.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Kazvînî (ö.273/887), *es-Sünen*. nşr. Heyet) 4 Cilt. Dâru't-Te'sîl, Kahire 1435/2015, 4/181; Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'aş es-Sicistânî (ö.275/889), *Sunenu Ebî Dâvûd*, nşr. 'Adil Muḥammed, 'Ammâr 'Abbâs, I-VIII, Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1436/2015.
- İbn Zahîra, Muhammed Cârullah b. Muhammed b. Ebû Bekr b. Ali (ö. 1553?). *el-Câmi'u'l-Latîf fî Fazli Mekke ve Ehlihâ ve Binâ'i'l-Beyti'ş-Şerîf*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2003.
- İbnu'l-İmâd, 'Abdulḥayy b. Aḥmed el-'Akrî (ö.1089/1678). *Şezerâtu'z-Zeheb fî Ahbâr men Zeheb*. nşr. Mahmûd el-Arnâvût. Dimaşk-Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1986.
- Kallek, Cengiz,. "İbn Cemâa, İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/393-394. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kehhâle, Ömer Rızâ (ö.1408/1987). *Mu'cemü'l-Müellifin: Terâcimü Musannif'l-Kütübî'l-'Arabîyye*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, yy.
- Koçyigit, Tahsin "Hulefâ-yı Râşidîn Döneminde Bayındırlık Hizmetleri", İSTEM: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi 12/24 (ts.)
- Kurtuluş, Rıza. "İbn Zahîre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/455-457. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kürdî, Muhammed Tâhir b. Abdilkâdir b. Mahmûd el-Kürdî el-Mekkî. *Târîhu'l-kavîm li Mekke ve Beyti'llâhi'l-kerîm*. nşr. Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş. 6 Cilt. Beyrut, 1425H.
- M. Necmeddin el-Kürdî. *Şer'î Ölçü Birimleri ve Fikhî Hükümleri*. çev. İbrahim Tüfekçi. İstanbul: Buruç Yayınları, 1996.

- Makrîzî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Basrî (ö.450/1058). *İmtâ'u'l-esmâ' bimâ li'n-nebiyyi mine'l-ahvâl ve'l-embvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. nşr. Muhammed 'Abdulhamîd en-Nemîsî. 15 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/1999.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Basrî (ö.450/1058). *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fikhi Mezhebi'l-İmâmî's-Şâfiî*. nşr. 'Alî Muhammed Mu'âvved, 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419.
- Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn b. 'Alî (ö.346/958). *Mürûcû'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. thk. Muhammed Muhayiddîn Abdülhamîd. I-IV, Cilt. Kahire: Matba'atü's-Sa'âde, 4. baskı., 1384.
- Muhibbî, Emîn b. Fadlillah b. Muhibbuddîn ed-Dimeşkî (ö.1111/1699). *Hulâsatü'l-Eser fî A'yânî'l-Karnî'l-hâdî 'Aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- Muttakî el-Hindî, 'Alâ' u'd-Dîn 'Alî b. Hisâmî'd-Dîn b. Kâdî Hân el-Kâdirî eş-Şâzelî el-Hindî el-Burhânfüri (ö.975/1567). *Kenzü'l-ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*. nşr. Bekrî Hayyânî. I-XVIII Cilt. y.y.: Muessesetu'r-Risâle, 1401.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbüri (ö.261/875), *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl 'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*, nşr. Heyet, I-VII, Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2014.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbüri (ö.261/875). *el-Câmi'u's-Sahîh*. nşr. Heyet. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 7 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1374-75/1955-56.
- Nehrevâlî, Ebû Abdillâh Kutbüddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mekkî (ö. 990/1582). *el-İ'lâm bi-A'lâmi Beytillâhi (Beledillâhi)'l-Harâm*, ts.
- Nesâî, Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Hurâsânî (ö.303/916), el-Muctebâ, *es-Sunenu's-Suğrâ*. nşr. Heyet, I-IX, Dâru't-Te'sîl, Kahire 1433/2012.
- Özel, Ahmet. "Altın Oluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/537-538. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özel, Ahmet. "Kürdî, Muhammed Tâhir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/110-112. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Özsoy, Ömer - Güler, İlhamî. *Konularına Göre Kur'ân (Sistematik Kur'an Fihristi)*. Ankara: Fecr Yayınları, 12. Basım, 2006.
- Sakkâr, Sâmi es-. "İbn Allân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/307-308. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Sâmi es-Sakkâr. "İbn Allân". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1999. Erişim 21 Aralık 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-allan>
- Sincârî, Ali b. Tâcüddîn b. Takiyyüddin (ö.1125/1713-1714). *Menâihu'l-Kerem fî Ahbâri Mekke ve'l-Beyt ve Vülâti'l-Harem*, nşr. C. Abdullah el-Mısrî, nşr. C. Abdullah el-Mısrî. 4 Cilt. Mekke, 1998.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö.911/1505). *el-Muhâdarât ve'l-muhâverât*. Beyrut: Dâru el-Ğarbî'l-İslâmî, 1424H.
- Süheylî. *er-Ravdü'l-Ünf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye (nşr. Umar Abdüsselam es-Selâmî)*. 7 Cilt. Darü lhyâî'-t-Türâsî'l-Arabî, 1421.

- Şillî, Muhammed b. Ebi Bekr b. Ahmed eş-Şellî el-Bâ'levî. *'Ikdu'l-Cevâhir ve'd-Düer fi Ahbârî'l-Karnî'l-Hadî 'Aşar,*. İbrâhim Ahmed el-Makhafî. San'a: Mektebetü'l-İrşâd, 1. Basım, 2003.
- Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ, *es-Sunen*, nşr. Heyet, I-V, Kahire: Dâru't-Te'sîl, 1435/2015.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri,*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (öl. 468/1076). *el-Basît*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- Yardım, Ali. *İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*. 4 Cilt. İzmir: İzmir Milli Kütüphane Vakfı Yayınları, 1. Basım, 1992.
- Yardım, Mustafa Sinan. "Yardım, Ali". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ek-2/674-675. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/145-146. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdir b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî (öl. 794/1392). *İşâretü't-Terğîb ve't-Teşvîk ve't-Teşvîk ilâ'l-Mesâcidi's-Selâse ve'l-Beyti'l-'Atîk*. nşr. Mustafa Muhammed ez-Zehebî). yy.: Mektebetu Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1. baskı., 1418H.
- Zerkeşî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. 'Abdullâh b. Bahâdir eş-Şâfiî ez-. *İ'lâmu's-Sâcid bi Ahkâmî'l-Mesâcid*. thk. Ebû'l-Vefâ Muştafâ el-Merâğî. b.y.: y.y., 4. Basım, 1416/1996.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*. nşr. Züheyr Fethullah. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 2002.

